

ČÁST II

Trestání

„Nechť jsou tresty přiměřené a odpovídající přestupkům, nechť trest smrti není udělován krom viníků vraždy a nechť jsou veřejná mučení, jež se přičií humanitě, zrušena.“¹⁾ Protesty proti veřejným popravám nalezneme v druhé polovině 18. století všude: u filozofů a právních teoretiků; u právníků, advokátů i členů parlamentu; v soupisu požadavků a připomínek i u zákonodárců na shromážděních. Musí se trestat jinak: zrušit fyzickou konfrontaci vládce s odsouzeným; rozplést tento boj tělo na tělo, jenž se odvíjel mezi pomstou vladaře a uspokojovaným hněvem davu prostřednictvím popravovaného a kata. Velice rychle se veřejná poprava stává nepřijatelnou. Viděno z hlediska moci, pro niž tím byla zrazována tyranie, excès, žízeň po pomstě a ona „krutá rozkoš z trestání“²⁾ to bylo pobuřující. Z pohledu oběti, která byla ponechána beznaději a od níž se přesto očekávalo, že bude blahořečit „nebi a svým soudcům, jimž se jevila býti zpustlá“³⁾ to bylo zahanbující. V každém případě to bylo nebezpečné pro

1) Takto shrnulo kancléřství v roce 1789 obecné stanovisko soupisu požadavků a připomínek generálních stavů k veřejnému mučení. Viz E. Seligman, *La justice sous la Révolution*, 1901, sv. I, a A. Desjardin, *Les Cahiers des États généraux et la justice criminelle*, 1883, s. 13–20.

2) J. Petion de Villeneuve, Řeč v Konstituantě, *Archives parlementaires*, sv. XXVI, s. 641.

3) A. Boucher d'Agris, *Observations sur les lois criminelles*, 1781, s. 125.

oporu, kterou zde nacházelo – i jedno proti druhému – násilí krále a násilí lidu. Jako kdyby suverénní moc neviděla v tomto soupeření ukrutnosti výzvu, která se sama předkládá a která by mohla být jednoho dne vzata na vědomí: lid, navykly „vidět téci krev“, snadno přistoupil na to, „že pomstít se lze pouze prolitím krve“.⁴⁾ V těchto ceremoniích, které byly objektem tolika nepřátelských zájmů, můžeme pozorovat protínání přemíry ozbrojené justice a hrozícího hněvu lidu. Joseph de Maistre poznal v tomto vztahu jeden ze základních mechanismů absolutní moci: kat tvoří převodové kolo mezi vládcem a lidem; smrt, kterou přináší, je jako smrt zotročených rolníků, kteří budovali Sankt Petěrburg z močálů a morových ran; tato smrt je principem univerzality; z jedinečné vůle despoty činí zákon pro všechny a z každého zlikvidovaného těla stavební kámen státu; co na tom, že sráží nevinné! V tomtéž nebezpečném a rituálním násilí odhalovali reformátoři naopak to, co na obou stranách přesahovalo legitimní vykonávání moci: v tomto násilí se podle nich tyranie konfrontuje se vzpourou; vzájemně se vyvolávají. Je tu dvojitá nebezpečí. Namísto pomsty by kriminální justice měla prostě jen trestat.

Nezbytnost trestání bez veřejného mučení se formulovala nejprve jako hlas srdce či pohoršené přirozenosti: i u těch nejničernějších vrahů je třeba brát při jejich trestání v úvahu přinejmenším jednu věc: jejich „lidskost“. V 19. století přijde den, kdy se tento „člověk“, odhalený i v zločinci, stane terčem trestní intervence, objektem, jenž má být napravný a transformován, oblastí celé řady věd a podivných praktik – „vědeckých“, „kriminologických“. Nicméně v době osvícenství nebyla humanita jako pozitivní téma vědění – že člověk jako objektem barbarství veřejných poprav –, nýbrž jako omezení práva: legitimní hranice moci trestat. Nikoli čeho je třeba do

4) Lachèze, Řeč v Konstituantě, 3. června 1791, *Archives parlementaires* sv. XXVI.

sáhnout, chceme-li jej změnit, nýbrž co se musí nechat netknuté, aby byl vůbec respektován. *Noli me tangere*. To znamená konec pomsty panovníka. „Člověk“, jež reformátoři zdůrazňovali oproti despotismu popraviště, je sám o sobě rovněž člověkem-měřítkem: avšak nikoli věcí, nýbrž moci.

Je tu tedy problém: jak sloužil tento člověk-měřítka coby námitka oproti tradičním praktikám trestání? Jakým způsobem se stal hlavním morálním ospravedlněním reformního hnutí? Proč tato tak jednomyslná hrůza z veřejných poprav a tak lyrická vytrvalost v usilování o tresty, jež by měly být „humánní“? Anebo, což se toho také týká, jak se tyto dva prvky, všudypřítomné v požadavcích na zmírnění trestů – „měřítko“ a „humanita“ – artikuluji jeden ve vztahu k druhému? Prvky tak nutné a přesto tak nejisté, rovněž podezřelé a navíc spojené natolik pochybným vztahem, který se objevuje i dnes a vždy, kdykoli se znovu klade problém ekonomie trestání. Zdá se, jako kdyby 18. století vyvolalo krizi této ekonomie, a aby ji vyřešilo, navrhlo fundamentální zákon, že trest musí brát „humanitu“ jako „měřítko“, aniž by tomuto principu, považovanému přesto za nepřekročitelný, byl dán definitivní smysl. Je tedy namístě vyložit zrod a počáteční historii této enigmatické „mírnosti“.

*

Vzdává se hold velkým reformátorům – Beccariovi, Servanovi, Dupatymu či Lacretellemu, Duportovi, Pastoretovi, Targetovi, Bergassemu, redaktorům *Cahiers* nebo ústavodárnému shromáždění – za to, že uložili tuto mírnost soudnímu aparátu a „klasickým“ teoretikům, kteří ji ještě ke konci 18. století odmítali přísnými argumenty.⁵⁾

5) Viz zejména polemiku Muyarta de Vouglans proti Beccariovi, *Réfutation du Traité des délits et des peines*, 1766.

Je nicméně třeba zasadit tuto reformu do procesu, jež historici odhalili teprve nedávno studiem právnických archivů: do procesu uvolňování trestání během 18. století, či přesněji dvojího pohybu, v němž, zdá se, během tohoto období ztrácejí zločiny svůj násilný charakter, zatímco tresty se na oplátku na jedné straně zmírňují co do intenzity, avšak za cenu růstu počtu momentů, ve kterých intervenují. Od konce 17. století vskutku zaznamenáváme značné snížení počtu vražd a obecně i fyzických napadení; zdálo se, že zločiny proti vlastnictví převážily nad násilnými činy; krádeže a podvody nad vraždami a ublíženými na těle; rozptýlená, příležitostná, ale častá delikvence těch nejchudších tříd je vystřídána delikvencí omezenou a „zručnou“; zločinci ze 17. století jsou „lidé vysílení, špatně živení, zcela impulzivní, snadno vznětliví, příležitostní zločinci“; ti z 18. století jsou „mazaní, lstiví, vypočítaví chytráci“, zločinci „na okraji společnosti“;⁶⁾ konečně i vnitřní organizace delikvence se mění: velké bandy zločinců (loupežníci tvořící malé ozbrojené skupiny, mužstva pašeráků ostřelující výběrčí solné daně, propuštění či zběhnuvší vojáci, kteří se potulují společně) mají tendenci se rozpadat; lehce pronásledovatelní, a tedy donuceni k vytváření menších skupin – často o pouhé hrstce mužů –, aby mohli nepozorovaně procházet, spokojovali se s méně nápadnými operacemi, s menším zapojením sil a s menším rizikem masakrů: „Fyzická likvidace anebo rozbití velkých band, uvolnily po roce 1755 pole pro delikvenci namířenou proti majetku, jež se od nynějška ukazuje býti individualistická, která je nicméně ve skutečnosti provozována malými skupinkami složenými z drobných lupičů či kapsářů: jejich síla zřídka přesahuje počet čtyř osob.“⁷⁾ Všeobecné změny odve-

6) P. Chaunu, *Annales de Normandie*, 1962, s. 236, a 1966, s. 107–108.

7) E. Le Roy-Ladurie, v *Contrepoint*, 1973.

dy nezákonnost od přímého útoku na tělo a obrátily ji více či méně přímo k hmotným statkům; od „kriminality mas“ ke „kriminalitě hranic a okraje společnosti“, vyhrazené z části jen profesionálům. Může se tedy zdát, jako kdyby šlo o postupný pokles toho nejnižšího stavu – „odstraňování napětí, která ovládala lidské vztahy... lepší kontrola násilných popudů“⁸⁾ – a jako kdyby samy nezákonné praktiky uvolnily své sevření těla a byly namířeny k jiným cílům. Zmírnění zločinů předcházelo zmírnění zákona. Nicméně tato transformace nemůže být oddělena od několika procesů, které probíhaly pod její úrovní; především, jak poznamenává P. Chaunu, nemůže být oddělena od modifikací souboru ekonomických tlaků, od jistého obecného vzestupu životní úrovně, od prudkého demografického nárůstu, od rozmnožení bohatství a majetku a od „potřeby bezpečnosti, která je následovala“.⁹⁾ Kromě toho lze v průběhu 18. století zaznamenat jisté přitvrzení justice, jejíž texty vykazují v mnoha bodech vyšší přísnost: v Anglii bylo do počátku 19. století definováno 223 závažných zločinů, z nichž plných 156 bylo zavedeno během posledního sta let;¹⁰⁾ ve Francii byly zákony o potulce od počátku 17. století obnoveny a posíleny ně-

8) N. W. Mogensen, *Aspects de la société augeronne aux XVIIe et XVIIIe siècles*, 1971; strojopis dizertační práce, s. 326. Autor ukazuje, jak jsou v oblasti Auge násilné zločiny v předvečer Velké francouzské revoluce čtyřikrát méně časté než na konci vlády Ludvíka XIV. Obecně vzato poukazují práce vedené Pierrem Chaunuem o zločinnosti v Normandii na vzestup podvodů na úkor násilností. Viz články B. Bouteleta, J. Cl. Gégota a V. Bouchersona v *Annales de Normandie* z let 1962, 1966 a 1971. V případě Paříže viz P. Petrovitch v *Crime et criminalité en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, 1971. Týž jev nastal, jak se zdá, i v Anglii; viz Ch. Hibbert, *The Roots of Evil*, 1966, s. 72; a J. Tobias, *Crime and Industrial Society*, 1967, s. 37n.

9) P. Chaunu, *Annales de Normandie*, 1971, s. 56.

10) T. F. Buxton, *Parliamentary Debate*, 1819, s. XXXIX.

kolikrát za sebou; stále těsnější a úzkostlivější vykonávání spravedlnosti vedlo k tomu, že byla věnována pozornost veškeré drobné delikvenci, kterou by bylo jinak možné nechat lehce unikat: „spravedlnost se v průběhu 18. století stávala stále pomalejší, tíživější a přísnější ke krádežím, jejichž četnost relativně vzrůstala a vůči nimž nyní vstoupilo do hry buržoazní pojetí třídní spravedlnosti“;¹¹⁾ rostl také, zvláště ve Francii a ze všeho nejvíce v Paříži, policejní aparát, který zabraňoval rozvoji organizované a veřejně se projevující kriminality a odsouval ji směrem k diskretnějším formám. A k tomuto souboru opatření musíme ještě připojit poměrně všeobecně rozšířené přesvědčení o neutuchajícím a nebezpečném nárůstu zločinnosti. Zatímco dnešní historikové konstatují úbytek velkých band záškodníků, Le Trosne je viděl, jak se jako mračna kobylek vrhají na francouzský venkov: „Je to tento nenasytný hmyz, který dennodenně pustoší obživu malých rolníků. Jsou to, abychom se vyjádřili přímo, vojska nepřátel, roztroušená po celém teritoriu, jež tam žijí vskrytu jako na dobytém území a vybírají opravdové dávky ve jménu almužen;“ ti nejchudší venkované platí víc než na daních; ti, jejichž daň je vyšší, platí přinejmenším třetinu svých příjmů.¹²⁾ Většina pozorovatelů tvrdí, že delikvence roste; v to spadají též zastánci větší přísnosti a také ti, kteří se domnívají, že kdyby spravedlnost více omezila své násilí, byla by účinnější a méně náchylná ustupovat před následky

svých rozhodnutí;¹³⁾ zahrnuje to rovněž soudní úředníky, prohlášující, že jsou množstvím případů přetížení: „lidská bída a korupce mravů znásobily počty zločinů i viníků“;¹⁴⁾ v každém případě to dosvědčovala reálná praxe tribunálů. „Éra revoluce a císařství se ohlašuje již v posledních letech *ancien régime*. Zvyšování rizika v procesech v letech 1782 až 1789 je překvapivé. Vidíme přísnost ohledně chudých, smlouvené odmítání svědectví, vzrůst vzájemné nedůvěry, nenávisti a strachu.“¹⁵⁾

Ve skutečnosti tvoří přechod od násilných zločinů ke zločinům podvodným součást celého komplexního mechanismu, v němž figuruje rozvoj výroby, zvyšování bohatství, intenzivnější právní i morální posuzování vztahů k majetku, přísnější metody dohlížení, úzkostlivější členění populace, lépe přizpůsobené techniky získávání a shromažďování informací: přesouvání nezákonných praktik je souvztažné s určitým rozpětím a vytríbením praktik trestání.

Byla to všeobecná proměna postoje, „proměna, která náleží do sféry ducha a podvědomí“?¹⁶⁾ Snad, avšak pravděpodobněji a bezprostředněji to bylo úsilí o přizpůsobení mechanismů moci, které ohraničují existenci jednotlivců; adaptace a tříbení aparátů, jež mají na starosti a pod dohledem jejich každodenní chování, jejich identitu, jejich aktivitu, jejich zdánlivě nevýznamná gesta; je to jiná politika ohledně tohoto množství těl a sil, která konstituuje populaci. To, co se zde

11) E. Le Roy-Ladurie, v *Contrepoint*, 1973. Studie A. Fargeho o krádežích potravin v Paříži v 18. století (*Le Vol d'aliments à Paris au XVIIIe siècle*, 1974) potvrzuje tuto tendenci: mezi lety 1750 až 1755 posílalo 5 % rozsudků tyto zloděje potravin na galeje, ale v letech 1775 až 1790 to bylo již 15 %: „Přísnost tribunálů se časem vystupňovala, ohrožením užitečných hodnot společnosti, která si přála být vůči majetku spořádaná a aktivá.“ (S. 130–142.)

12) G. Le Trosne, *Mémoires sur les vagabonds*, 1764, s. 4.

13) Viz například C. Dupaty, *Mémoire justificatif pour trois hommes condamnés à la roue*, 1786, s. 247.

14) Jeden z prezidentů *Chambre de la Tournelle* v dopise adresovaném králi z 2. srpna 1768, citováno v A. Farge, *Le Vol d'aliments à Paris au XVIIIe siècle*, 1974, s. 66.

15) P. Chaunu, *Annales de Normandie*, 1966, s. 108.

16) Výraz pochází z N. W. Mogensena, *Aspects de la société augeronne aux XVIIe et XVIIIe siècles*, 1971; strojopis dizertační práce.

rysuje, není nepochybně ani tak nový ohled na lidskost odsouzených – veřejná mučení jsou stále ještě častá, a to i za lehčí zločiny –, jako spíše tendence k jemnější a detailnější justici, k užšímu trestnímu rozčlenění tělesa společnosti. V kruhovém procesu se zdvihá práh, po jehož překročení dochází k násilným činům, kontroly jsou mnohem častější, trestní intervence vyspělejší a zároveň početnější.

Porovnáme-li tento proces s kritickým diskurzem reformátorů, všimneme si značné strategické souvislosti. Předtím než ustanovili principy nového trestání, vytýkali tradiční justici právě excesivní povahu trestů; avšak spíš exces, který je spjat s neregulérností, než ten, jenž plyne ze zneužití moci trestat. 24. března 1790 otevírá Thouret v Konstituantě diskusi o nové organizaci soudní moci. Moci, jež je podle něj ve Francii „zbavena své přirozenosti“, a to trojím způsobem. Soukromým přivlastněním: místa úředníků se kupují; dědí se z otce na syna; mají směnnou hodnotu, a je tedy ve skutečnosti možné je získat za úplat. Konfuzí dvou typů moci: té, která vykonává spravedlnost a vynáší rozsudky v souladu se zákony, a té, která vytváří samotné zákony. A konečně existencí celé řady privilegií, která činí vykonávání spravedlnosti nevěrohodným: existují tribunály, procesy, obhájci, a dokonce přestupky, které jsou „privilegované“ a které spadají mimo rámec obecného práva.¹⁷⁾ To je jen jedna z bezpočtu formulací kritik starých již přinejmenším půl století, které všechny odsuzují v této nepřirozenosti princip neregulérní justice. Trestní justice je neregulérní především pro množství instancí, jež jsou pověřeny jí zajišťovat, aniž by někdy tvořily jednotnou a spojitou pyramidu.¹⁸⁾

17) *Archives parlementaires*, sv. XII, s. 344.

18) O této otázce se lze mimo jiné dočíst v S. Linguet, *Nécessité d'une réforme dans l'administration de la justice*, 1764, nebo A. Boucher d'Argis, *Cahier d'un magistrat*, 1789.

I když ponecháme stranou církevní jurisdikci, musíme vzít v úvahu diskontinuitu, překrývání a konflikty mezi různými právními systémy: jednak práva šlechty, jež byla stále ještě důležitá zejména při potlačování drobných deliktů; práva krále, jež byla sama o sobě velmi početná a špatně koordinovaná (soudy panovníků se často dostávaly do konfliktu s rychtářskými soudy, a především se soudy odvolacími, které byly vytvářeny později jako zprostředkující instance); jednak práva, která jsou ať de facto nebo de jure zajišťována administrativními instancemi (jako je intendant) nebo policejními instancemi (jako je velitel četnictva či policejní úředníci); k tomu je též třeba připojit právo krále nebo jeho zástupce na rozhodnutí o uvěznění nebo vyhoštění, které stojí mimo veškerou regulérní proceduru. Tyto nespočetné instituce se svým přebytkem neutralizují a jsou neschopné pokrýt těleso společnosti v celém jeho rozsahu. Jejich propletenost způsobuje trestní justici paradoxně jisté mezery. Je nesouvislá díky různosti zvyků a procedur, jež přetrvává navzdory všeobecnému nařízení z roku 1670; je nesouvislá díky vnitřním konfliktům o kompetence; je nesouvislá díky partikulárním zájmům – politickým a ekonomickým –, jež se každá instance pokouší hájit; a konečně je nesouvislá i kvůli intervencím královské moci, které mohou prostřednictvím udílení milosti, zmírnění trestů, převedení trestu k vyšší instanci královského soudu nebo přímým tlakem na soudní úředníky zabránit regulérnímu a přísnému fungování justice.

Kritika reformátorů je spíš než proti slabosti či krutosti naměřena proti špatné ekonomii moci. Příliš mnoho moci bylo v rukou nižších zastupitelů jurisdikce, takže mohli – za pomoci ignorance a bídy odsouzených – přehlížet odvolávání se na právo a vynášet bez kontroly svévolné rozsudky; příliš mnoho moci bylo na straně žalobce, jemuž byly dány téměř neomezené prostředky k usvědčování, zatímco obža-

lovaný stál vůči němu bezbranný, což vedlo soudce k tomu, že byli někdy přehnaně přísní a někdy naopak, v reakci na to, příliš shovívaví; příliš mnoho moci bylo v rukou soudců, kteří se mohli spokojit s malichernými důkazy, pokud byly „legální“, a kteří disponovali značnou svobodou ve volbě trestů; příliš mnoho moci bylo přisuzováno i „královým mužům“ nejen ve vztahu k obžalovaným, ale i vzhledem k ostatním soudním úředníkům; a konečně, příliš mnoho moci bylo vykonáváno samotným králem, protože mohl pozastavit běh soudního procesu, měnit jeho rozhodnutí, sesazovat soudní úředníky, odvolávat je nebo je posílat do vyhnanství, nahrazovat je soudci s královským pověřením. Ochromení justice bylo mnohem méně spjato s oslabením než se špatně regulovanou distribucí moci, s její koncentrací na určitém počtu míst a s konflikty, diskontinuitami, jež z toho vplynuly.

Tato dysfunkce moci odkazuje k centrálnímu excesu: k tomu, co by bylo možné nazvat monarchická „nadmoc“ [surpouvoir], která ztotožňuje právo trestat s osobní mocí panovníka. Tato teoretická identifikace činí z krále *fons justitiae*, ale její praktické důsledky lze dešifrovat až do momentů, které vypadají jako opozice vůči králi a které omezují jeho absolutismus. Proto měl král, který si udělil právo pro potřeby státní pokladny prodávat úřady justice, které mu „patřily“, před sebou úředníky, držitele svých pověření, nejen neposlušné, ale přímo zaujaté, náchylné ke kompromisům. Proto také bez ustání vytvářel nové úřady, čímž rozmnožoval konflikty moci a kompetence. Proto vykonával příliš úzce moc nad svými „muži“ a uděloval jim moc téměř naprostou, což ještě zesilovalo konflikt v rámci úředního aparátu. Proto justici konkuroval množstvím ukvapených procesů (vykonávaných veliteli četnictva či policejními úředníky) nebo administrativními opatřeními, čímž paralyzoval justici pravidelnou, jež se pak stávala někdy shovívavou a nejistou, jindy však uspěchanou a přísnou.¹⁹⁾

Kritizována však nebyla tolik, či nejen, privilegia justice, její svévole, její starodávná arogance, její nekontrolovatelná práva; spíše to byla směs slabosti a excesu, směs přemrštěnosti a mezer, a především sám princip tohoto smísení, monarchická nadmoc. Pravým cílem reformy, a dokonce i v jejích nejobecnějších formulacích, nebylo ani tak založit nové právo trestat postavené na principech větší rovnosti, ale ustavit novou „ekonomii“ moci trestat, zajistit její lepší distribuci, tak, aby nebyla ani příliš koncentrovaná na několika privilegovaných místech, ani příliš rozdělená mezi proti sobě stojícími instancemi; aby byla rozdělená v homogenních kruzích, schopných působit všude, spojitě a až do nejjemnějšího zrnka sociálního tělesa.²⁰⁾ Reforma trestního práva musí být chápána jako strategie nového uspořádání moci trestat podle modalit, které ji učiní více pravidelnou, více účinnou, více konstantní a méně detailní ve svých účincích; které zkrátka zvýší její efektivitu při snížení jejích ekonomických nákladů (to znamená, že ji oddělí od systému vlastnictví, kupování a prodávání, od podplácení nejen při získávání úřadů, ale samotných rozhodnutí) a jejích nákladů politických (jejím oddělením od svévole monarchické moci). Nová právní teorie trestání odpovídá ve skutečnosti nové „politické ekonomii“

19) K této kritice „přebytku moci“ a jeho špatné distribuce v soudním aparátu viz zejména C. Dupaty, *Lettres sur la procédure criminelle*, 1788; P. L. de Lacrosette, *Dissertation sur le ministère public* v *Discours sur le préjugé des leines infamantes*, 1784; G. Target, *L'Esprit des cahiers présentés aux États généraux*, 1789.

20) Viz N. Bergasse o soudní moci: „Je nutné, aby zabraňujíc každému druhu činnosti proti politickému zřízení a jakémukoli vlivu na vůli těch, kdo se účastní formování takového zřízení nebo jeho udržování, proto, aby chránila všechna individua a všechna práva, disponovala tato moc silou, která by byla všemocná při obraně a při zabezpečení a která by se stala naprosto bezmocnou, jestliže by změnila své určení a směřovala k jakémukoli zneužití při utlačování.“ (*Rapport à la Constituante sur le pouvoir judiciaire*, 1789, s. 11–12.)

moci trestat. Je tedy zřejmé, proč tato „reforma“ neměla žádný jedinečný moment vzniku. Na počátku této reformy nestojí ani nejosvícenější občané podléhající soudu, ani filozofové, ti nepřátelé despotismu a přátelé humanity, dokonce ani sociální skupiny oponující zákonodárcům. Či přesněji, nejsou to pouze oni; v tomto globálním projektu nové distribuce moci trestat a nového rozdělení jejich účinků se protnul mnoho různých zájmů. Reforma nebyla připravena vně soudního aparátu a proti všem jeho představitelům; byla z podstatné části připravena uvnitř něj, velkým počtem soudních úředníků a na základě cílů, které jim byly společné, a konfliktů moci, které je stavěly proti sobě. Reformátoři jistě netvořili mezi úředníky většinu; byli to však přece muži práva, kteří načrtli všeobecné principy reformy: moc soudit by neměla být zatížena bezprostředním vykonáváním suverénní moci vladaře; měla by být osvobozena od nároků vydávat zákony; měla by být zbavena majetkových vztahů; a neměla by mít jinou funkci než soudit, plně vykonávat svou moc. Zkrátka aby moc soudit již nespočívala na množství nespojitých, někdy si i protirečících privilegií, udělovaných suverénní mocí, nýbrž na spojitě distribuovaných účincích svrchované státní moci. Tento obecný princip definuje celkovou strategii, která zahrnovala celou řadu různých bojů. Bojů filozofů jako Voltaire a novinářů jako Brissot či Marat; ale také bojů soudních úředníků, jejichž zájmy však byly velmi rozmanité: Le Trosne, rada soudu první instance v Orléansu, a Lacretelle, generální advokát v parlamentu; Target, který se spolu s členy parlamentu stavěl proti Maupeouově reformě; ale také J. N. Moreau, jenž podporoval královskou moc proti parlamentářům; též Servan a Dupaty, oba soudní úředníci, kteří však byli v konfliktu se svými kolegy, atd.

Po celé 18. století uvnitř i vně soudního aparátu, v každodenních trestních praktikách, stejně jako v kritice institucí lze sledovat, že se formuje nová strategie vykonávání moci trestat.

ta. A „reforma“, tak jak se formuluje v teoriích práva či jak je schematicky podána v jednotlivých projektech, je, řečeno jasně, politickým nebo filozofickým obnovením této strategie s prvotními cíli: učinit trestání a potlačení nezákonností pravidelnou funkcí, koextenzivní se společností; trestat nikoli méně, nýbrž lépe; trestat možná s menší přísností, avšak proto, aby se trestalo s větší univerzálností a nutností; vpravit moc trestat hlouběji do těla společnosti.

*

Situace, ze které se zrodila reforma, tedy nebyla situací nové senzibility; byla to situace jiné politiky vzhledem k nezákonnostem.

Obecně lze říci, že za *ancien régime* měly různé sociální vrstvy své rozpětí tolerovaných nezákonností: nedodržování jistého pravidla, zanedbávání početných výnosů či nařízení patřilo k podmínkám politického a ekonomického fungování společnosti. Že je to rys, který není pro *ancien régime* jedinečný? Bezpochyby. Avšak tato nezákonnost byla natolik hluboce zakotvena a byla tak nezbytná pro život každé sociální vrstvy, že měla v jistém smyslu i svou soudržnost a svou vlastní ekonomii. Někdy přijala formu naprosto statutární – což z ní činilo spíše pravidelné zproštění než nezákonnost: byla to privilegia přiznaná jednotlivcům nebo společenstvím. Někdy měla formu masivního a všeobecného nedodržování, což způsobovalo, že v průběhu desetiletí, někdy i staletí, mohla být nařízení bezpočtukrát vydávána a obnovována, aniž by to kdy vedlo k jejich plnění. Někdy šlo o postupné zastarávání zákonů, jež poskytovalo prostor pro jejich náhlé znovuoživení. Někdy to byl tichý souhlas moci, přehlížení či prostě neschopnost účinně prosazovat zákon a stíhat jeho narušitele. Nejméně zvýhodněné vrstvy populace neměly v principu žádná privilegia: získávaly však pro-

spěch v rámci okraje toho, co jim bylo uloženo zákony a zvyky, z prostoru tolerance, získaného ať silou či zatvrzelostí, a tento prostor byl pro ně natolik neodmyslitelnou podmínkou existence, že byly vždy připraveny vzbouřit se, aby jej bránily; opakovaně prováděné pokusy omezit tento prostor uplatňováním starých pravidel nebo třibením represivních procedur vyprovokovaly ve všech případech lidové bouře, tak jako pokusy o omezení jistých privilegií pobuřovaly šlechtu, klerus i buržoazii.

Tato nezbytná nezákonnost, jejíž specifické formy si každá společenská vrstva nesla s sebou, byla zachycena v celé řadě paradoxů. V nižších oblastech byla spojována s kriminalitou, od níž ji bylo těžké odlišit alespoň právně, ne-li morálně: od fiskální nezákonnosti k nezákonnosti celní, k pašování, loupení, ozbrojenému boji proti výběřcům daní a později i proti samotným vojákům, a konečně až ke vzpouře vedla spojitá souvislost, v níž bylo těžké vyznačit hranice; nebo dále potulka (přísně trestaná ve smyslu nařízení, jež však nebyla téměř nikdy naplňována) s loupením, kvalifikovanými krádežemi, někdy i s vraždami sloužila jako přivěti- vé prostředí pro nezaměstnané, pro dělníky, kteří neoprávněně opustili své zaměstnavatele, pro služebnictvo, které z jakéhokoli důvodu uprchlo od svých pánů, pro učedníky, s nimiž bylo zle zacházeno, pro dezertéry, pro všechny, kteří chtěli uniknout nucenému verbování. Takže kriminalita se opírala o mnohem širší nezákonnost, k níž byly lidové vrstvy připoutány jako ke svým existenčním podmínkám; a naopak, tato nezákonnost byla trvalým faktorem růstu kriminality. Odtud ona nejasnost v postojích veřejnosti: na jedné straně měl zločinec – zejména pokud šlo o pašeráka nebo rolníka, stíhaného pro vymáhání dluhů od svého pána – prospěch ze spontánní solidarity: v jeho násilnostech byla spatřována přímá souvislost s dávnými boji; avšak na druhé straně ten, kdo pod ochranou nezákonnosti přijímané urč-

tu populací spáchal zločiny na úkor této populace, například žebravý tulák, který kradl a vraždil, se snadno stával objektem zvláštní nenávisti: obrátil proti těm nejméně zvyhodněným nezákonnost, která byla integrována do jejich podmínek existence. Takto se okolo zločinů splétaly sláva i ostouzení; účinná pomoc i strach se střídaly vzhledem k této pohyblivé populaci, o níž se vědělo, že je tak blízko, která však byla pocíťována jako místo, kde se může zrodit zločin. Lidová nezákonnost zahrnovala celé jádro kriminality, jež zde měla krajní formu a současně představovala vnitřní nebezpečí.

Mezi nezákonností spodiny a tou, která náležela jiným společenským kastám, neexistovala ani přímá konvergence, ani podstatná protikladnost. V obecném smyslu udržovaly tyto různé nezákonnosti, vlastní jednotlivým skupinám, vzájemné vztahy, které byly zároveň vztahy rivality, konkurence, střetu zájmů, ale i vzájemné podpory, napomáhání: sedláky odmítnuté placení jistých státních či církevních dávek nebylo nutně pokládáno pozemkovými vlastníky za špatné; nedodržování některých továrních nařízení řemeslníky bylo často některými novými podnikateli podporováno; pašování – příběh Mandrina, vítaného celou populací, přijímaného na zámcích a bráněného dokonce členy parlamentu, to dokazuje – se těšilo široké podpoře. Nakonec bylo v 17. století možné spatřit, jak se rozličná fiskální odmítání sdružovala v mohutných vzpourách, jichž se účastnily vrstvy populace, které si byly jinak zcela vzdálené. Vzájemná souhra nezákonností byla zkrátka součástí politického a ekonomického života společnosti. Nebo ještě přesněji: v trhlině, která se každodenně rozšiřovala lidovými nezákonnostmi, se odehrálo jisté množství transformací (například zastaralost Colbertových nařízení, nedodržování celních omezení uvnitř království, rozpuštění cechovních praktik); vždyť buržoazie tyto transformace potřebovala;

částečně na nich založila ekonomický růst. Tolerance byla tedy podporována.

V druhé polovině 18. století měl proces tendenci se převrátit. Nejprve s všeobecným zvyšováním bohatství, ale rovněž s masivním demografickým nárůstem, se terčem lidové nezákonnosti stávají v první řadě již nikoli práva, nýbrž majetek; chmatáctví a krádeže postupně nahrazují pašování a ozbrojený boj proti daňovým agentům. V tomto ohledu se sedláci, statkáři, řemeslníci často cítí být jejich hlavními oběťmi. Le Trosne nepochybně pouze zveličuje skutečnou tendenci, když popisuje sedláky trpící vydíráním od tuláků ještě více než dřívějším vymáháním feudálních dávek: zloději se na ně dnes vrhají jako mračno zhoubného hmyzu, plence sýpky a požírajíce jejich úrodu.²¹⁾ Lze říci, že v 18. století se postupně projevuje krize lidové nezákonnosti; a ani hnutí z počátku Velké francouzské revoluce (týkající se odmítnutí panských práv), ani ta pozdější hnutí, v nichž se spojovaly boj proti právům pozemkových vlastníků, politické a náboženské protesty či odmítání majetkových odvodů, ji ve skutečnosti neupevnila v její staré a vlídné formě. Navíc ji buržoazie, ačkoli její značná část přijala bez velkých problémů nezákonnost týkající se některých práv, příliš nepodporovala v případech, kdy šlo o to, co považovala za práva týkající se vlastnictví. Nic není v této věci charakterističtější než problém venkovské delikvence z konce 18. století a zejména od vypuknutí Revoluce.²²⁾ Přejít k intenzivnímu zemědělství vykonával na uživatelská práva, na tolerance, na obecně přijímané drobné nezákonnosti stále větší vynucený tlak. Nadto se vlastnictví pozemků, dosahované nyní částečně i buržoazií a zbavené tak feudálních břemen, která je zatěžovala, stává

21) G. Le Trosne, *Mémoire sur les vagabonds*, 1764, s. 4.

22) Y.-M. Bercé, *Croquants et nu-pieds*, 1974, s. 161.

vlastnictvím absolutním: všechny tolerance, jichž sedláci dosáhli nebo které si zachovali (opuštění starých povinností či upevnění neregulérních praktik: právo volné pastvy na strništi, sbírání klestí atd.), jsou nyní stíhány novými vlastníky, kteří jim dali jasný a jednoznačný status trestného činu (podněcující tak v populaci řadu řetězových reakcí čím dál nezákonnějších nebo, chcete-li, čím dál zločinnějších: rozbití ohrady, krádež či zabíjení dobytka, zakládání požárů, násilnosti, vraždy).²³⁾ Právní nezákonnost, jež často zajišťovala přežití těch nejchudších, se postupně s novým statusem vlastnictví stala nezákonností majetkovou. Tu však bude třeba trestat.

A tato nezákonnost, ačkoli byla buržoazií spíš potlačována, pokud šlo o pozemkové vlastnictví, byla v případě obchodního a průmyslového vlastnictví zcela nepřijatelná: rozvoj přístavů, vznik velkých obchodních center, kde se shromažďuje zboží, organizování dílen obrovských rozměrů (s odpovídající masou materiálu, nástrojů a výrobků, které patřily podnikateli a nad nimiž bylo těžké udržovat dohled), to vše nutně vyžadovalo také přísné potlačení nezákonnosti. Způsob, jímž má být bohatství podle zcela nových kvantitativních měřítek investováno ve zboží a ve strojích, předpokládá systematickou a ozbrojenou netoleranci vůči nezákonnosti. Fenomén je naprosto nejviditelnější tam, kde je nejvyšší ekonomický rozvoj. Kvůli této naléhavé potřebě potlačit nesčetné nezákonné praktiky hodlal Colquhoun podat jen pro město Londýn vyčíslené důkazy: podle odhadů podnikatelů a pojišťovacích společností vzrůstaly krádeže zboží dováženého z Ameriky a přechodně uskladněného na březích Temže rok co rok o 250 000 liber; jen v samotném londýnském pří-

23) Viz O. Festy, *Les Délits ruraux et leur répression sous la Révolution et le Consulat*, 1956; M. Agulhon, *La vie sociale en Provence*, 1970.

stavu (když nepočítáme části přístavu patřící vojenskému námořnictvu) bylo každý rok ukradeno zboží za přibližně 500 000 liber; k tomu je třeba připočíst 700 000 liber ve vlastním městě. Při tomto nepřetržitém loupení je podle Colquhouna třeba povšimnout si tří jevů: jednak napomáhání a často i aktivního podílnictví úředníků, dozorců, předáků a dělníků: „když se na jednom místě shromáždí velké množství dělníků, nutně se mezi nimi nachází mnoho špatných charakterů“; jednak existence celé organizace nedovoleného obchodu, která začíná v dílnách nebo v docích, pokračuje dále přes přechovávače – přechovávače ve velkém, kteří se specializovali na určité typy zboží, a přechovávače v malém, jejichž výkladní regály nabízely jen „staré kusy rezavého železa, hadry a obnošené šaty“, zatímco v zadních místnostech obchodu se skrývala „námořní munice nejvyšší ceny, měděné hřebíky a šrouby, kusy litiny a vzácných kovů, výrobky ze Západní Indie, nábytek a hromada zboží nakoupeného od dělníků všeho druhu“ – až po překupníky a kolportéry, kteří ukradené zboží rozváželi daleko na venkov;²⁴⁾ a konečně výroba falešných peněz (po celé Anglii bylo roztroušeno 40 až 50 penězokazeckých dílen, které nepřetržitě pracovaly). Tento ohromný podnik, zahrnující současně rozkrádání i konkurenci, totiž usnadňoval celý soubor tolerancí: některé platily téměř jako nabytá práva (například právo shromážďovat z lodí kusy železa či odřezky lana nebo znovu prodávat zlomky cukru); jiné jsou řádu morálního akceptování: analogie, s níž se toto loupení spojovalo v duchu svých vykonavatelů, jako pašování, „familiárně s těmi druhy přestupků, které vůbec nepocítovali jako něco nesprávného“.²⁵⁾

24) P. Colquhoun, *Traité sur la police de Londres*, fr. překlad, 1807, sv. I. Na stranách 153–182 a 292–339 podává Colquhoun velice detailní popis těchto postupů.

25) *Tamtéž*, s. 297–298.

Bylo tedy nutné kontrolovat a zaznamenávat všechny nedovolené praktiky. Bylo třeba, aby byly přestupky přesně definovány a s jistotou trestány, aby se v tomto množství nezákonností, střídavě tolerovaných a trestaných se zcela neadekvátním pobouřením, určilo, co je nepřipustný přestupek, jehož původce by byl podroben trestu, před nímž není úniku. S novými formami akumulace kapitálu, výrobních vztahů a právního statusu vlastnictví se lidové nezákonné praktiky, ať už se odvíjely v tiché, každodenní tolerované formě nebo ve formě násilností, změnily z právních nezákonností na nezákonnosti týkající se majetku. Krádež se postupně stala jednou z hlavních výmluv legality na její cestě vedoucí od společnosti právně-politických dávek ke společnosti přivlastnění si výrobních prostředků a produktů. Nebo řečeno jinak: ekonomie nezákonností se restruktovala spolu s rozvojem kapitalistické společnosti. Majetková nezákonnost byla oddělena od nezákonnosti právní. Toto rozlišení v sobě skrývá opozici mezi třídami, protože ty nezákonnosti, které byly lidovým vrstvám nejpřístupnější, byly nezákonnosti majetkové – násilné převody majetku; a protože si na druhé straně buržoazie rezervuje právní nezákonnosti pro sebe: možnost obcházet svá vlastní nařízení a své vlastní zákony, zajistit si pro sebe celou ohromnou oblast ekonomického oběhu hrou, kterou rozvíjí na pomezí zákonů – na pomezí, jež bylo předjímano jejím mlčením nebo uvolněno faktickou tolerancí. A toto přerozdělení nezákonností se promítlo dokonce ve specializaci soudních obvodů: pro majetkové nezákonnosti – pro krádeže – byly řádné a trestní soudy; pro právní nezákonnosti – podvody, daňové úniky, nezákonné obchodní operace – byly speciální právní instituce, jejichž jednání končila smírem, vyrovnáním, mírnými pokutami atd. Buržoazie si vyhradila plodnou oblast právních nezákonností. Současně s vytvořením této diferenciacce se ukazuje nutnost nepřetržitého policejního rozčleňování, které míří

výslovně proti těmto majetkovým nezákonnostem. Ukazuje se, že je nutné opustit starou ekonomii trestající moci, jejímiž principy byly konfuzní a proděravělá mnohost instancí, přerozdělení a koncentrací moci, jež byly souvztažné s nehybností a nevyhnutelnou tolerancí, s tresty budícími pozornost svou manifestací a nahodilými při svém uplatňování. Ukazuje se, že je nutné definovat strategii a techniky trestání, kde ekonomie kontinuity a permanence nahradí ekonomii spotřeby a excesu. Trestní reforma se zkrátka zrodila v průsečíku boje proti „nadbytečné moci“ panovníka a „podprahové moci“ získaných a tolerovaných nezákonností. A byla-li tato reforma něčím více než pouhým přechodným výsledkem souhry nahodilých okolností, bylo tomu tak proto, že mezi touto nadbytečnou a podprahovou mocí byla utkána celá síť vztahů. Forma monarchické suverenity, která na stranu panovníka umísťovala přívažek zjevné, neomezené, osobní, nekontrolované a nespojitě moci, ponechávala na straně podrízených subjektů svobodný prostor trvalé nezákonnosti, ta byla jakoby korelátom onoho typu moci. Tak jak se svalovala vina na různá panovnická privilegia, tak se ve stejné době útočilo proti fungování těchto nezákonností. Oba cíle spolu souvisely. A podle okolností či partikulárních taktik dávali reformátoři přednost tomu nebo onomu. Le Trosne, fyziokrat, který byl radou prezidiálního soudu v Orléansu, tu může sloužit jako příklad. V roce 1764 publikoval pojednání o potulce: je to líheň zlodějů a vrahů, „kteří žijí uprostřed společnosti, aniž by byli jejími členy“, kteří vedou „skutečnou válku proti všem občanům“ a kteří existují mezi námi „ve stavu, o němž se předpokládá, že zde byl před ustavením občanské společnosti“. Vyžaduje pro ně co nejpřísnější tresty (a je příznačné, že vyjadřuje své překvapení nad stavením, kdy je s nimi zacházeno shovívavěji než například s pašeráky); žádá, aby byla posílena policie, aby je jízdní četnictvo stáhalo za pomoci populace, jež trpí jejich krádežemi; dožaduje

se, aby tito neužiteční a nebezpeční lidé „byli osvojeni státem a náleželi mu jako otroci svým pánům“; a v případě potřeby by se měly organizovat kolektivní hony v lesích, aby odtud byli vyštváni, a každý, kdo by nějakého chytil, by byl náležitě odměněn: „Dává se odměna 10 liber za hlavu vlka. Tulák je pro společnost nekonečněkrát nebezpečnější.“²⁶⁾ Roku 1777 tentýž Le Trosne ve *Vues sur la justice criminelle* [Pohledy na trestní právo] požaduje, aby byly omezeny výsady veřejného žalobce tak, aby obžalovaní byli považováni za nevinné až do jejich případného odsouzení, aby soudce byl pouhým arbitrem mezi nimi a společností, aby práva byla „pevná, stálá, určená co nejpřesnějším způsobem“, takže by souzení věděli, „čemu jsou vystaveni“, a soudní úředníci nebyli ničím více než „nástrojem zákona“.²⁷⁾ U Le Trosneho, jako u mnoha jiných v jeho době, se boj za delimitaci moci trestat artikuluje přímo v potřebě podřídit lidovou nezákonnost přímější a trvalejší kontrole. Je pochopitelné, že kritika veřejných poprav měla v trestní reformě takovou důležitost: neboť veřejná poprava byla projevem, v němž se viditelným způsobem spojovala neohraničená moc suverénního panovníka a vždy připravená lidová nezákonnost. Humánnost trestů byla pravidlem, jež bylo kladeno režimu trestání proto, aby fixovalo jeho meze v jednom i v druhém. „Člověk“, který musí být v trestech respektován, je právní a morální formou, která klade toto dvojí vymezení.

Avšak ačkoli je pravda, že reforma jako trestní teorie a jako strategie trestní moci byla narýsována v bodě překrytí těchto dvou cílů, její stabilita pro budoucnost byla způsobena faktem, že ten druhý zaujal na dlouhou dobu přednostní místo. A to proto, že tlak na lidové nezákonnosti se stal v epoše Revoluce, později za císařství a ještě později i během

26) G. Le Trosne, *Mémoire sur les vagabonds*, 1764, s. 8, 50, 54, 61–62.

27) G. Le Trosne, *Vues sur la justice criminelle*, 1777, s. 31, 37, 103–106.

19. století základním imperativem, jež reforma byla s to převést ze stavu projektu do stavu institucionalizace a souboru praktik. Tedy ačkoli lze novou trestní legislativu zjevně charakterizovat zmírněním trestů, jasnější kodifikací, významným snížením libovůle, lépe ustaveným konsenzem ohledně moci trestat (na úkor reálnějšího rozdělení jejího vykonávání), stojí v pozadí této nové legislativy rozvrat tradiční ekonomie nezákonnosti a přísný nátlak při dosahování jejich nového přizpůsobení. Trestní systém je třeba chápat jako aparát diferencovaného spravování nezákonností, v žádném případě jako aparát jejich potlačování.

*

Změnit cíl a zvolit jiné měřítko. Definovat novou taktiku k dosažení tohoto cíle, který je nyní mnohem subtilnější, ale také šířeji rozprostřen v sociálním poli. Nalézt nové techniky, které přizpůsobí trestání tomuto cíli a změni jeho účinky. Stanovit nové principy regulace, zpřesnění a univerzalizace umění trestat. Homogenizovat jeho aplikace. Snížit jeho ekonomické a politické náklady pomocí zvýšení jeho efektivity a rozmnožením oblastí aplikace. Zkrátka konstituovat novou ekonomii a novou technologii trestající moci: to jsou bezpochyby základní *raisons d'être* reformy trestního práva v 18. století.

Na úrovni principů se tato nová strategie formuluje snadno v rámci teorie společenské smlouvy. U občana se předpokládá, že jednou provždy přijal zákony společnosti, na jejich základě může být potrestán. Zločinec se tak zjevuje jako bytost z právního hlediska paradoxní. Porušil smlouvu, a je tedy nepřitelem společnosti jako celku, avšak podílí se na trestání, kterému je podroben. I ten nejmenší zločin atakuje celou společnost; a celá společnost – včetně tohoto zločince – je přítomna i v tom nejmenším trestu. Trestání je tedy zobecněno

funkcí, koextenzivní s celkem společnosti a s každým z jejích prvků. Zde se objevuje problém „měřítka“ a ekonomie trestající moci.

Ve svém důsledku staví takový přestupek jedince do opozice proti celku společnosti; aby jej potrestala, má společnost právo postavit se proti němu rovněž ve své celkovosti. Je to nerovný boj: na jedné straně jsou všechny síly, všechna moc, všechna práva. A tak to má být, neboť je zde zahrnuta i obrana každého jedince. Velkolepé právo trestat se tak ustává proto, že zločinec se stává obecným nepřitelem. Dokonce víc než nepřitelem, neboť jeho činy vycházejí ze středu společnosti – je zrádcem. „Zrůdou“. Proč by tedy společnost nad ním neměla mít absolutní právo? Proč by nemohla vyžadovat, prostě a jednoduše, jeho vyhlazení? A je-li pravda, že principy trestání musí být stvrzeny společenskou smlouvou, pak je zcela logické, že občané souhlasí s nejvyšším trestem pro ty z nich, kteří je jako celek napadají. „Každý zločinec, který útočí na společenská práva, stává se skrze své činy rebellem a zrádcem své vlasti; v takovém případě je ochrana státu neslučitelná s jeho vlastní ochranou; je nutné, aby jeden padl, a zahyne-li ten, kdo je vinen, je zabit nikoli občan, nýbrž nepřítel.“²⁸⁾ Právo trestat se proměnilo z odplaty panovníka na obranu společnosti. Nachází se však nyní v novém spojení s tak silnými prvky, že se stává ještě obávanější. Zločinec je uchráněn před hrozbou, ve své podstatě excesivní,

28) J.-J. Rousseau, *Společenská smlouva*, kniha II, kap. V. Nutno poznamenat, že tyto Rousseauovy ideje byly využity v Konstituantě určitými poslanci, kteří si přáli udržet systém velmi přísných trestů. Kuriózně jim principy *Společenské smlouvy* sloužily k podpoře staré korespondence mezi krutostí zločinů a trestů. „Ochrana občanů vyžaduje, aby tresty byly vyměřovány podle krutosti zločinů a aby nebyla ve jménu humanity tato humanita obětována.“ (Mougins de Roquefort, který cituje tuto pasáž ze *Společenské smlouvy*, Řeč v Konstituantě, *Archives parlementaires*, sv. XXVI, s. 637.)

ale je vystaven trestu, jenž se zdá být ničím neohraničený. Je to návrat k hrozné nadmoci. To s sebou přináší nutnost stanovit pro trestající moc princip moderace.

„Kdo by se netřásl hrůzou při nahlédnutí do historie tolika strašných a zbytečných mučení, vynalézáných a chladně ukládaných zrůdami, které samy sebe nazývaly mudrci?“²⁹⁾ Či ještě: „Zákony mne vybízejí k potrestání těch nejstrašnějších zločinů. Přistupuji k tomu se vši zuřivostí, ke které mne tyto zločiny inspirují. Ale co to? Strašlivosti zločinů trest stále přesahují... Bože, který jsi vložil do našich srdcí odpor k bolesti naší i nám podobných, jsou to tytéž bytosti, které jsi stvořil velice slabé a citlivé, kdo vynalezl tak barbarská, tak rafinovaná mučení a zabíjení?“³⁰⁾ Princip moderace trestů, dokonce i když jde o potrestání nepřítele celku společnosti, je artikulován nejprve jako diskurz srdce. Či přesněji, vytryskne jako výkřik těla, které se bouří při pohledu na tolik krutosti nebo při její představě. Formulace principu, že trestání musí zůstat „humánní“, je u reformátorů vyjádřeno první osobou. Jako kdyby se senzibilita vyjadřovala přímo tím, kdo mluví; jako kdyby tělo filozofa či teoretika vstoupilo mezi náruživost kata a popravovaného, aby prosazovalo vlastní zákon a vnutilo jej nakonec celé ekonomii trestání. Nalézá se v lyrismu, který manifestuje bezmocnost, racionální fundament pro trestní kalkul? Kde lze mezi principem smlouvy, který odsouvá zločince mimo společnost, a obrazem zrůdy, „vyvržené“ přírodou, nalézt hranici, ne-li v přirozenosti člověka, jež se manifestuje – nikoli v přísnosti zákona či v krutosti delikventa, nýbrž v senzibilitě racionálního člověka, který vytváří zákony a nepáchá zločiny?

29) C. Beccaria, *Des délits et des peines*, vydání z roku 1856, s. 87.

30) P.-L. de Lacretelle, *Discours sur le préjugé des peines infamantes*, 1784, s. 129.

Toto uchýlení se k „senzibilitě“ však přesně nevyjadřuje teoretickou nemožnost. Přináší s sebou fakticky princip kalkulu. Tělo, představitost, bolest, srdce, jež má být respektováno – to vše ve skutečnosti náleží nikoli zločinci, jenž má být trestán, ale lidem, kteří poté, co podepsali pakt, mají právo praktikovat na něm moc, k níž se sjednotili. Bolest, kterou má zmírnění trestů vyloučit, je bolest soudců či diváků se vším tím, co může přivodit zatvrzelost, krutost způsobená zvykem anebo naopak mylně zakotvené pocity lítosti, shovívavosti: „Milost mírným a citlivým duším, na nichž tyto strašlivé tresty vykonávají jistý způsob mučení.“³¹⁾ To, co se má připravit a vypočítat, jsou zpětné účinky trestu na trestající instanci a na moc, na niž si činí nárok.

Zde leží kořeny principu, podle něhož by nikdy neměl být použit „nehumánní“ trest, byť by zločinec mohl docela dobře být zrádcem či zrůdou. Jestliže dnes zákon musí zacházet „humánně“ s jedincem, který se nachází „mimo přirozenost“ (zatímco dřívější justice nakládala nehumánním způsobem s těmi, kdo byli „mimo zákon“), důvod neleží v nějaké hluboké humanitě, kterou v sobě zločinec skryl, nýbrž v nezbytné regulaci účinků moci. Právě tato „ekonomická“ racionalita musí vyměřovat trest a přitom předepisovat náležitě techniky. „Humanita“ je respektované jméno, udělené této ekonomii a jejímu pečlivému kalkulu. „Pokud jde o trestání, jen minimum je při něm podřízeno humanitě a doporučováno politikou.“³²⁾

31) *Tamtéž*, s. 131.

32) A. Dupont, Řeč v Konstituantě, 22. prosince 1789, *Archives parlementaires*, sv. X, s. 744. V témže smyslu by bylo možné citovat rozličné příspěvky z konce 18. století, předkládané vědeckými společnostmi a akademii: jak dosáhnout toho, „aby určitá mírnost vyšetřování a trestání byla v souladu s jistotou, že potrestání bude pohodové a exemplární a že zde občanská společnost nalezne nejvyšší možnou míru zabezpečení své svobody a humanity“ (*Société*

Vezměme si tedy, abychom porozuměli této techno-politice trestání, krajní případ, zločin ze všech zločinů nejtěžší: enormní zločin, který porušuje celek těch nejvíce respektovaných zákonů. Je spáchán za natolik výjimečných okolností, v prostředí tak důkladně utajeném, s takovou pečlivostí a jakoby na nejzazších hranicích možného, že může být jen jediným a v každém případě krajním činem svého druhu: nikdo jej nikdy nemůže napodobit; nikdo jej nemůže brát za příklad, ani se vůbec pohoršovat nad tím, že byl spáchán. Je odsouzen k tomu, aby se ztratil beze stopy. Tato bajka³³⁾ o „krajnosti zločinu“ je pro nový princip trestání tím, čím byl pro stará trestání prvotní hřích: čistou formou, v níž se zjevil důvod pro trestání.

Měl by být takový zločin potrestán? Podle jakých měřítek? Jaký užitek by jeho potrestání přineslo v ekonomii moci trestat? Bylo by užitečné do té míry, do jaké by mohlo napravit „zlo spáchané na společnosti“.³⁴⁾ Neboť pokud necháme stranou škodu čistě materiální – která, i když je nenapravitelná jako v případě vraždy, má malou platnost v žebříčku hodnot společnosti jako celku –, škoda, kterou způsobí takový zločin celku společnosti, spočívá v narušení řádu, které do ní zavádí: pohoršení, jež vzbuzuje, příklad, který nabízí, podnět k zopakování, není-li potrestán, možnost obecného rozšíření, již v sobě nese. Aby tedy bylo potrestání užitečné, musí mít za cíl konsekvence

économique de Berne, 1777). Marat odpověděl svým *Plan de Législation criminelle*. Jaké jsou „prostředky pro zmírnění přísnosti trestních zákonů ve Francii, které by neuškodily veřejné bezpečnosti“ (*Académie de Châlons-sur-Marne, 1780*; členy akademie byli Brissot a Bernardi); „vede extrémní přísnost zákonů ke snížení počtu a závažnosti trestných činů u zvrácené populace?“ (*Académie de Marseille, 1786*; členem se stal Eymar).

33) G. Target, *Observations sur le projet du Code pénal*, v Loaré, *La Législation de la France*, sv. XXIX, s. 7–8. Totéž lze nalézt v inverzní formě u Kanta.

34) C. E. de Pastoret, *Des lois pénales*, 1790, sv. II, s. 21.

zločinu, chápané jako řadu narušení pořádku, která by mohl způsobit. „Poměr mezi trestem a kvalitou zločinu je určován vlivem, který má narušení smlouvy způsobené zločinem, na společenský řád.“³⁵⁾ Tento vliv zločinu však není nutně v přímém poměru k jeho ukrutnosti; zločin, který naplňuje vědomí hrůzou, má často menší důsledky než skutek, který je všemi tolerován a pocíťován jako vhodný k vlastnímu napodobení. Velké zločiny jsou zřídka; nebezpečí naopak spočívá v každodenních drobných přečinech, které se mohou rozmnožit. Mezi zločinem a trestem proto nelze hledat kvalitativní vztah, ekvivalenci na základě hrůzy: „Může křik nešťastníků při mučení navrátit z hlubin minulosti, která se znovu nevrátí, čin, jenž už byl spáchán?“³⁶⁾ Trest je třeba vypočítat nikoli z funkce zločinu, nýbrž z možnosti jeho opakování. Nezaměřovat se na minulý přestupek, ale na budoucí porušení pořádku. Působit tak, aby zločinec nemohl mít ani chuť zločin opakovat, ani možnost, že by jej někdo následoval.³⁷⁾ Umění trestat tak bude uměním účinků; spíš než stavět proti přemíře zločinu přemíru trestu bude třeba přizpůsobit navzájem obě řady, které provázejí zločin: řadu jeho vlastních účinků a řadu účinků trestu. Zločin bez dynastie nevolá po potrestání. Ne více, než měla – podle jiné verze téže bajky – stará společnost, v předvečer svého rozkladu a zániku, právo vztyčovat šibenice. Nejzazší zločin nemůže než zůstat nepotrestán.

Byla to stará koncepce. Nebylo třeba čekat na reformu z 18. století, aby byla uvolněna tato exemplární funkce tres-

35) G. Filangieri, *La Science de la législation*, fr. překlad, 1786, sv. IV, s. 214.

36) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1856, s. 87.

37) A. Barnave, *Reč v Konstituantě*: „Společnost nevidí v trestech, které uděluje, barbarské potěšení z toho, že nutí trpět lidskou bytostí; spatřuje v něm nezbytný předpoklad, jak předcházet podobným zločinům, jak chránit společnost před zlem, jímž ji ohrožuje vraždění.“ (*Archives parlementaires*, sv. XXVII, 6. června 1791, s. 9).

tání. To, že trestání hledí vstříc budoucnosti a že přinejmenším jednou z jeho hlavních funkcí je prevence, bylo již po staletí jedním z běžných ospravedlnění práva trestat. Rozdíl však spočíval v tom, že prevence, která byla dříve očekávána spíše ze strany trestu a jeho zjevnosti – a tedy i jeho neomezenosti –, má nyní tendenci stát se principem jeho ekonomie a měřítkem jeho spravedlivých proporcí. Má se trestat přesně tolik, aby se zabránilo opakování. Dochází tedy k přesunu v mechanismu příkladu: v trestním systému veřejných poprav byla příkladem replika zločinu; šlo o to předvést, v jaké si zdvojené manifestaci, zločin a současně moc panovníka, která nad ním vládne; i v trestním systému vypočítaném podle jeho vlastních účinků musí příkladný trest odkazovat ke zločinu, avšak způsobem co možná nejdiskrétnějším, musí indikovat intervenci moci, ale co nejúsporněji, a v ideálním případě zabránit pozdějšímu znovuobjevení se jednoho i druhého. Příklad tak již není rituálem, který něco manifestuje, nýbrž znakem, který vytváří překážku. Prostřednictvím této techniky trestních znaků, která směřovala k převrácení celého časového pole trestní akce, zamýšleli reformátoři dodat moci trestat účinný ekonomický nástroj, zobecněný na celou sociální sféru, schopný kódovat veškeré jednání a následně omezit celou rozptýlenou doménu nezákonnosti. Tato sémio-technika, již se pokoušeli vyzbrojit moc trestat, spočívala na pěti či šesti hlavních pravidlech.

Pravidlo minimální kvantity. Zločin je spáchán proto, že obstarává jisté výhody. Kdyby se spojila idea zločinu s ideou jen o něco větších nevýhod, přestal by být zločin žádoucí. „Aby trest vyvolával účinek, který se od něj očekává, postačí, když újma, kterou způsobuje, převyšší prospěch, jež viník ze zločinu čerpal.“³⁸⁾ Lze říci, že blízkost zločinu a trestu je nutné při-

jmout; nikoli však již ve staré formě, kde se veřejné mučení stávalo rovnocenným zločinu co do intenzity, s dodatkem, který značil „nadbytek moci“ na straně panovníka uskutečňujícího svou legitimní mstu; je tu určitá kvaziekvivalence na rovině zájmů: mírný přebytek zájmu spíš se trestu vyhnout než riskovat zločin.

Pravidlo dostatečné ideality. Jestliže motivem zločinu je očekávaná výhoda, kterou má jeho vykonání přinést, pak účinnost trestu spočívá v nevýhodě, která je očekávána od něj. Tyto „útrapy“, jež jsou jádrem trestání, pocházejí nikoli z pocitování utrpení, nýbrž z představy bolesti, nelibosti, nepřijemnosti – „útrapy trestu“ jsou nahrazeny představou „útrap trestu“. Trestání tedy již nepracuje s tělem, ale s reprezentací. Či přesněji, pokud pracuje s tělem, pak v tom smyslu, že není ani tak subjektem utrpení, jako spíš objektem reprezentace: vzpomínka na bolest může zabránit recidivě stejně, jako může představa fyzického trestu, jakkoli umělá, sloužit jako prevence před nakažlivostí zločinu. Avšak není to již bolest sama o sobě, co se stává nástrojem trestní techniky. Je tedy zbytečné stavět na odív, dokud je to jen možné a vyjma případů, kdy je třeba vyvolat působivou reprezentaci, podívanou popravišť. Jde o elizi těla jako subjektu trestu, avšak nikoli nutné jako prvku v představení. Odmítnutí veřejných poprav, jemuž se na prahu teorie dostávalo pouze lyrické formulace, se nyní setkává s možností formulace zcela racionální: maximalizována má být reprezentace trestu, nikoli jeho tělesná realita.

Pravidlo vedlejších účinků. Trest musí působit svými nejintenzivnějšími účinky na ty, kteří žádný špatný skutek nespáchali; v krajním případě lze říci: kdyby bylo jisté, že viník nezačne znovu páchat zločiny, stačilo by nechat ostatní věřit, že byl potrestán. Je to centrifugální intenzifikace účinků, která ústí do tohoto paradoxu, že v kalkulaci trestů je tím nejméně zajímavým prvkem sám viník (kromě případů, kdy je pode-

38) C. de Beccaria. *Traité des délits et des peines*, 1856, s. 89.

zřelý z recidivy). Beccaria tento paradox ilustroval na trestu, který navrhoval namísto trestu smrti: neustávající zotročení. Jako fyzický trest, který je krutější než smrt? Vůbec ne, říká Beccaria, neboť bolest otroctví je pro odsouzeného rozdělena do tolika dílků, kolik mu zbývá okamžiků života; nekonečně dělený trest, elejský trest, mnohem méně přísný než trest smrti, od něhož je jen krůček k veřejnému umučení. Naproti tomu pro ty, kteří tyto otroky vidí nebo si je představují, se utrpení, jež otroci snášejí, soustřeďuje do jediné představy: všechny okamžiky otroctví jsou staženy do jediné reprezentace, jež se tak stává mnohem děsivější než představa smrti. Je to ekonomicky ideální trest: je minimalizován vzhledem k těm, kteří jej podstupují (a u nichž, omezených na otroctví, nehrozí recidiva) a je maximalizován vzhledem k těm, kteří si jej představují. „Mezi tresty a způsoby, jimiž jsou aplikovány v poměru ke spáchaným přečinům, je třeba volit prostředky, které vyvolají v duchu lidu nejsilnější a nejtrvanlivější dojem a které jsou zároveň nejméně kruté k tělu viníka.“³⁹⁾

Pravidlo naprosté jistoty. S představou každého zločinu a od něho očekávaných výhod musí být spojena představa určitého trestu s přesně danými nepříjemnostmi, jež z něj plynou; je třeba, aby spojení jednoho s druhým bylo považováno za nevyhnutelné a aby je nic nemohlo narušit. Tento obecný prvek jistoty, který musí zajišťovat účinnost trestního systému, zahrnuje jistý počet konkrétních předpokladů. Zákony, které definují zločiny a předepisují tresty, musejí být naprosto jasné, „aby každý člen společnosti mohl rozlišovat mezi činy kriminálními a poctivými“.⁴⁰⁾ Tyto zákony musejí být publikovány, aby k nim mohl mít kdokoli přístup; tedy nikoli ústní a zvykové tradice, nýbrž zapsaná legislativa, která bude „trvalým dokladem společenské smlouvy“, šířená

39) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764, vyd. 1856, s. 87.

40) J. P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, sv. I, s. 24.

prostřednictvím tištěných textů, jež jsou dány na vědomí všem: „Jedině vytištění může učinit celou veřejnost, a nikoli jen několik výjimečných jedinců, správcem posvátné kodifikace zákonů.“⁴¹⁾ Monarcha se musí vzdát svého práva udělovat milost, poněvadž síla, která je přítomná v představě trestu, nesmí být oslabena nadějí, že dojde k podobné intervenci: „Je-li lidem dovoleno spatřovat, že zločin může být prominut a že trest není jeho nevyhnutelným následkem, uchovává se tím v nich naděje na beztrestnost... zákony musejí být neúprosné, soudci neoblomní.“⁴²⁾ A především nesmí žádný spáchaný zločin uniknout zraku těch, jejichž úkolem je vykonávat spravedlnost; nic nemůže oslabit aparát zákona více než naděje na beztrestnost; jak by bylo možné ustavit v myslí občanů, podléhajících pravomoci soudů, spojení mezi zlým skutkem a trestem, kdyby toto spojení bylo ovlivňováno určitým koeficientem nepravděpodobnosti? Nebylo by pak nutné učinit trest tím více obávaným v jeho násilnosti, čím méně strachu by vzbuzoval svou neurčitostí? Spíše než napodobovat starý systém a být „krutější je tedy třeba být více ostražitý“.⁴³⁾ Odtud plyne idea, že justiční aparát musí být zdvojen nástrojem dohlížení, jež mu bude přímo podřízen a bude jednak umožňovat, aby se zabránilo zločinům, a jednak, jsou-li již spáchány, aby byl jejich pachatel odsouzen; policie a justice musejí postupovat společně jako dvě vzájemně se doplňující činnosti téhož procesu – policie zajišťuje

41) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764, vyd. 1856, s. 26.

42) C. de Beccaria, *tamtéž*. Viz rovněž Brissot: „Je-li omilostnění nestranné, zákon je špatný; tam, kde je dobrá legislativa, jsou všechna omilostnění zločinů proti zákonu.“ (*Théorie des lois criminelles*, 1781, sv. I, s. 200)

43) G. de Mably, *De la législation, Oeuvres complètes*, 1789, sv. IX, s. 327. Viz také E. de Vattel: „Není to ani tak krutost trestů, jako spíš důkladnost jejich vykonávání, co udržuje celý svět v poslušnosti.“ (*Le Droit des gens*, 1768, s. 163)

„působení společnosti na každého jednotlivce“, justice „práva jednotlivců vůči společnosti“;⁴⁴⁾ tak vyjde každý zločin na jevo a bude s naprostou jistotou potrestán. Mimoto je však třeba, aby procedury nezůstávaly skryté, aby důvody, pro něž byl někdo odsouzen či obviněn, byly známy všem a aby každý musel uznat i důvody k potrestání: „Nechť soudní rada prosloví svůj názor nahlas, nechť je povinen odvolat se ve svém soudu na znění zákona, kterým viníka odsuzuje... nechť jsou procesy, jež byly tajemně ukryty v soudních kancelářích, otevřeny nyní všem občanům, kteří mají zájem o osud odsouzených.“⁴⁵⁾

Pravidlo obecné pravdy. Pod tímto zcela banálním principem se skrývá významná transformace. Starý systém právních důkazů, užívání mučení, vynucování přiznání, zužitkování veřejné poprav, těla a celého představení k reprodukci pravdy izoloval po dlouhou dobu trestní praktiky od obecných forem demonstrace: polodůkazy vytvářely polopravdy a poloviníky, věty vynucené útrapami měly hodnotu autentifikace, presumpce viny určovala míru trestu. Heterogenita systému vzhledem k řádnému režimu dokazování způsobovala skandál jen do doby, než moc trestat začala kvůli své vlastní ekonomii pociťovat potřebu ovzduší nevyvratitelné jistoty. Jak dokonale spojit v mysli lidí představu zločinu s představou trestu, jestliže uskutečnění trestu nenásleduje ve všech případech uskutečnění zločinu? Ustavit toto spojení se vši jednoznačností a pomocí prostředků platných pro všechny se stalo prvotním úkolem. Verifikace zločinu musela podléhat obecným kritériím jakékoli pravdy. Soudní rozsudek musí být v argumentech, které zapojuje, a v důkazech, které přináší, homogenní s rozsudkem obecně. Půjde tedy

44) A. Dupont, Řeč v Konstituantě, *Archives parlementaires*, sv. XXI, 22. prosince 1789, s. 45.

45) G. de Mably, *De la législation, Oeuvres complètes*, 1789, sv. IX, s. 348.

o to upustit od soudních důkazů, odmítnout mučení, přijmout za nezbytné úplné dokazování pro ospravedlnění nějaké pravdy, zrušení jakékoli korelace mezi stupněm podezření a mírou trestu. Jako matematická pravda i pravda zločinu může být přijata, jen když je úplně dokázána. Z toho plyne, že až do okamžiku konečného dokázání zločinu musí být obviněný pokládán za nevinného a že pro dokazování musí soudce použít nikoli rituální formy, nýbrž obecné nástroje, čili rozum, jakým je obdařen každý, tedy i filozofové a vědci: „Teoreticky si představuji soudního úředníka jako filozofa, který se pokouší odhalit nějakou zajímavou pravdu... Jeho moudrost mu umožní vzít v úvahu všechny okolnosti a všechny jejich vztahy, srovnávat je či oddělovat tak, aby to nutně vedlo k zdravému souzení.“⁴⁶⁾ Vyšetřování, používání zdravého rozumu, odložení starého inkvizičního modelu, aby mohl být přijat mnohem pružnější (a dvojnásob, vědecky a zdravým rozumem, ospravedlněný) model empirického zkoumání. Soudce bude jako „lodivod, který naviguje loď mezi skalami“: „Co budou důkazy či na které indicie se bude moci spolehnout? To se nemohu ani já, ani nikdo jiný odvážit předem obecně určit; okolnosti jsou podřízeny nekonečnému počtu proměn, důkazy a indicie se odvozují z těchto okolností, a je naprosto nutné, aby se ty nejjasnější důkazy a indicie měnily ve vzájemném souladu.“⁴⁷⁾ Odnynějška bude trestní praxe podřízena obecnému režimu pravdy či spíše komplexnímu režimu, v němž se prolétají heterogenní prvky vědeckého dokazování, smyslového vnímání a zdravého rozumu tak, že utvářejí „intimní přesvědčení“ soudce. Ačkoli si trestní justice střeží formy, jež garantují její spravedlivost, může se nyní otevřít pravdám

46) G. Seigneux de Correvon, *Essai sur l'usage de la torture*, 1768, s. 49.

47) P. Risi, *Observations de jurisprudence criminelle*, fr. překlad, 1758, s. 53.

všech proudů za předpokladu, že jsou evidentní, dostatečně doložené a přijatelné pro všechny. Soudní rituál již není sám o sobě tvůrcem sdílené pravdy. Je přesunut do referenčního pole obecných důkazů. Splétá se zde složitý a nekonečný vztah s množstvím vědeckých diskurzů, nad nímž trestní justice dodnes nedosáhla kontroly. Kdo je pánem spravedlnosti, není již pánem její pravdy.

Pravidlo optimální specifikace. Poněvadž trestní sémiotika odhaluje celé pole nezákonností, jež mají být redukovány, je třeba, aby byly kvalifikovány všechny trestné činy; musejí být klasifikovány a sjednoceny v prostoru, jež nedovoluje žádnému z nich uniknout. Je tu proto nutný zákoník, který bude dostatečně přesný na to, aby mohl jasně prezentovat každý typ trestného činu. Mlčení zákona nesmí vzbuzovat naději na beztrestnost. Musí tu být vyčerpávající a explicitní zákoník definující zločiny a pevně stanovující tresty.⁴⁸⁾ Je zde však i požadavek úplného pokrytí všech zločinů určitými účinky-znaky povinného trestání, abychom pokročili ještě dále. Idea jednotného trestu nemá stejný účinek na všechny; pokuta neznamena pro bohaté nic strašlivého, tak jako potupa není nic pro toho, kdo jí byl už mnohokrát vystaven. Škodlivost činu a nebezpečí pramenící z toho, že bude následován, se liší podle postavení pachatele; zločin urozeného člověka je mnohem škodlivější než tentýž čin spáchaný mužem z lidu.⁴⁹⁾ A konečně, protože trest má zabránit recidivě, je třeba mít na paměti niternou povahu zločince, předpokládaný stupeň jeho špatnosti, vlastní kvalitu jeho vůle: „O kolik méně je vinen ten ze dvou lidí, kteří spáchali týž zločin, jež měl stěžejí prostředky potřebné k živobytí, nežli ten, který se utápí v nadbytku? O kolik více je zločincem ten ze dvou krivopří-

48) O tomto tématu viz kromě jiných S. Linguet, *Nécessité d'une réforme de l'administration de la justice criminelle*, 1764, s. 8.

49) P. L. de Lacretelle, *Discours sur les peines infamantes*, 1784, s. 144.

sežníků, jež vychovávali od dětství tak, aby mu vtiskli vědomí cti, nežli ten, který byl ponechán přírodě, jemuž se nikdy nedostalo žádného vzdělání?“⁵⁰⁾ Souběžně s potřebou paralelní klasifikace zločinů a trestů pozorujeme, jak zde proráží nezbytnost individualizace trestů ve shodě s jedinečnými charaktery jednotlivých zločinců. Tato individualizace bude velkou vahou zatěžovat celou historii moderního trestního práva; má své kořeny právě zde: ve smyslu teorie práva a podle požadavků každodenní praxe je tato individualizace nepochybně v radikální opozici k principu kodifikace práva; avšak z hlediska ekonomie trestající moci a technik, jež jsou pokládány za nutné k tomu, aby uvedly do oběhu po celém společenském tělese detailně upravené znaky trestání, bez jakýchkoli mezer, bez zbytečných „výdajů“ moci, ovšem také bez bázlivosti, je zcela zřejmé, že kodifikace systému trestný čin – trest a modulace páru zločinec – trestání jdou ruku v ruce a dovolávají se jedna druhé. Individualizace se ukazuje jako konečný záměr přesně přizpůsobeného zákoníku.

Nicméně tato individualizace je ve své povaze velmi odlišná od modulací trestu, jak je známe ze staré soudní praxe. Stará praxe – a v tomto bodě byla zcela v souladu s trestní praxí křesťanské církve – využívala k přizpůsobení trestu dvě řady proměnných, „okolnosti“ a „záměry“. Tedy takřikající prvky, které dovolují kvalifikovat čin o sobě. Modulace trestu náležela ke „kazuistice“ v širokém smyslu slova.⁵¹⁾ Avšak to, co se zde nyní začíná rýsovat, je modulace, která odkazuje k samotnému pachateli, k jeho povaze, ke způsobu jeho života a jeho myšlení, k jeho minulosti, ke „kvalitě“, a nikoli k záměrům jeho vůle. Pocífuje se zde, avšak zatím jako nevyplněné, určité místo, kde v rámci trestní praxe pře-

50) J.-P. Marat, *Plan de législation criminelle*, 1780, s. 34.

51) O neindividualizujícím charakteru kazuistiky viz P. Cariou, *Les Idéologies casuistiques* (strojopis dizertační práce).

vezme psychologické vědění roli soudní kazuistiky. Na konci 18. století je tento okamžik ve skutečnosti ještě poměrně vzdálen. Spojení zákoník-individualizace se hledá ve vědeckých modelech své doby. Dějiny přírody nabízejí jisté neadekvátnější schéma: taxonomii druhů podle nepřetržitého stupňování. Hledal se někdo, kdo sestaví Linného taxonomii zločinů a trestů, a to tak, že každý jedinečný trestný čin a každý trestaný jedinec by spadali bez rizika nahodilosti pod ustanovení jednoho obecného zákona. „Musí být sestavena tabulka všech rodů zločinů, jež lze zaznamenat v různých zemích. Podle výčtu zločinů bude poté třeba zavést rozdělení do druhů. Nejlepším pravidlem pro toto rozdělení je, jak se mi zdá, oddělení zločinů podle rozdílů v jejich objektech. Dělení musí být takové, aby byl každý druh jasně odlišený od jiného a aby byl každý jedinečný zločin uvažovaný ve všech vztazích umístěn mezi ten, který mu předchází, a ten, který po něm následuje, a to v tom nejpřesnějším vystupňování; je konečně třeba, aby byla tato tabulka taková, že umožní porovnání s jinou tabulkou, která bude vytvořena pro tresty, a to způsobem, kdy jedna bude přesně odpovídat druhé.“⁵²⁾ V teorii, či spíš ve snu, vyřeší tato dvojí tabulka trestů a zločinů problém: Jak aplikovat pevně daná práva na jednotlivá individua?

V této době se formy antropologické individualizace, ovšem vzdáleny tomuto spekulativnímu modelu, konstituovaly ještě příliš hrubým způsobem. Nejprve co se týče pojmu recidiva. Nelze říci, že by toto slovo bylo ve starých trestních zákonech neznámé.⁵³⁾ Mělo však tendenci stát se kvalifikací samotného delikventa, schopnou modifikovat udílený trest:

52) P. L. de Lacretelle, *Réflexions sur la législation pénale*, v *Discours sur les peines infamantes*, 1784, s. 351–352.

53) Navzdory tomu, co řekli Carnot nebo F. Helie a Chauveau, byl recidivismus zcela jasně sankcionován poměrně vysokým počtem záko-

podle zákonného ustanovení z roku 1791 podléhali recidivisté téměř ve všech případech dvojnásobnému trestu; podle zákona z floréalu roku 10 (tj. května 1820) jim muselo být vypáleno jako znamení písmeno R; a trestní zákoník z roku 1810 jim ukládal buď maximální výši příslušného trestu, nebo trest bezprostředně nadřazený. Neboť to, oč zde v případě recidivy jde, není vykonavatel činu definovaného zákonem, nýbrž delikventní subjekt, určitá vůle, která manifestuje svůj v základě zločinný charakter. Úměrně tomu, jak se kriminalita stávala namísto zločinu objektem trestní intervence, opozice mezi tím, kdo spáchal svůj první zločin, a recidivistou nabývala stále většího významu. A na základě této v několika bodech posílené opozice lze pozorovat, jak se v téže epoše formuje pojetí zločinu „z vášně“ – zločinu bezděčného, unáhleného, spojeného s mimořádnými okolnostmi, který sice není omluvitelný stejně jako v případě šílenství, nicméně slibuje, že nebude nikdy považován za zločin obvyklý. Již Peletier v roce 1791 poznamenal, že důmyslné vystupňování trestů, které předložil v Konstituantě, by mohlo odradit od zločinu „ničemu, který chladnokrevně promýšlí špatný skutek“ a který může být zdržen obavou z trestu; které je však zároveň bezmocné vůči zločinům pramenícím z „násilných vášní, které se neohlížejí na nic“; tomu ovšem nelze přikládat důležitost, neboť tyto zločiny neodhalují u svých původců „žádoucí promyšlenou špatnost“.⁵⁴⁾

nů již za *ancien régime*. Nařízení z roku 1549 deklaruje, že zločinec, který znovu spáchá zločin, je „odporná, hanebná bytost, výjimečně škodlivá pro obecný pořádek“; recidivisté v rouhání, krádeži, potulce atd. byli podrobováni výjimečným trestům.

54) Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires*, 3. června 1791, sv. XXVI, s. 321–322. V následujícím roce pronesl Bellart řeč, kterou lze považovat za první plaidoyer zločinu z vášně. Byl to případ Gras. Viz *Annales du barreau moderne*, 1823, sv. III, s. 34.

Vše, co se nachází skryto pod humanizací trestů, jsou pravidla, která autorizují, či přesněji vyžadují „mírnost“ jako propočítanou ekonomii trestající moci. Vyvolávají však rovněž přesun v bodě aplikace této moci: nejde již o tělo a o rituální hru přemrštěného utrpení, znamená poutajících pozornost v rituálu veřejné poprav; jde o ducha, či spíše o souhru reprezentací a znaků, která cirkuluje diskrétně, nicméně s nutností a samozřejmostí v myslích všech. Již ne tělo, nýbrž duše, řekl Mably. A vidíme jasně, co je třeba pod tímto termínem rozumět: korelát určité techniky moci. Staré trestní „anatomie“ dostávají výpověď. Vstupujeme tím ale skutečně do věku netělesného trestání?

*

Za východisko můžeme tedy vzít politický projekt přesného rozčlenění a podchycení nezákonností, zobecnění trestní funkce a delimitování moci trestat, které jí umožní kontrolovat. Odtud se odvíjejí dvě linie objektivace zločinu a zločince. Na jedné straně se zločinec, který je prohlášen za nepřítele všech a který má být v zájmu všech pronásledován, který je postaven mimo smlouvu, diskvalifikuje jako občan a vynořuje se náhle jako divoký fragment přírody, kterou nese v sobě; ukazuje se jako ničemník, zrůda, patrně šílenec, nemocný a záhy „nenormální“. Právě z tohoto titulu bude jednoho dne náležet vědecké objektivaci a „léčení“, které je jejím korelátem. Na druhé straně nezbytnost měřit zevnitř účinky trestní moci předepisuje taktiky intervence nad všemi zločinci, skutečnými i možnými: organizování pole prevence, kalkulace zájmů, uvádění reprezentací a znaků do oběhu, konstituování horizontu jistoty a pravdy, zohledňování trestů podle čím dál tím jemnějších proměnných; to vše vede rovněž k objektivaci zločinců a zločinů. V obou těchto případech můžeme sledovat, jak se vztah moci, který stojí v pozadí výkonu trestání, za-

číná zdvojit ve vztahu ke svému objektu, v němž je pojmán nejen zločin jako fakt, který má být stanoven podle obecných norem, ale i zločinec jako jedinec, který má být rozpoznán podle specifických kritérií. Je rovněž vidět, že se tento vztah k objektu nepřikládá na trestní praxi zvnějšku, jako tomu bylo v případě zákazů ukládaných při bouřích provázejících veřejné poprav nebo jako tomu bylo u vyšetřování, racionálního či „vědeckého“, jež mělo určit, kdo je onen člověk, který má být trestán. Procesy objektivace se zrodily ze samotných taktik moci a z uspořádání jejich realizace.

Nicméně tyto dva typy objektivace, které se objevují spolu s projekty trestní reformy, jsou jeden od druhého značně odlišné: liší se svými chronologiemi a svými účinky. Objektivace zločince jako toho, kdo stojí mimo zákon, jako přírodního člověka, je ještě pouze zdánlivá, je ztrácející se linií, na níž se prolínají témata politické kritiky a imaginárních figur. Bude třeba ještě dlouho čekat, než se *homo criminalis* stane definitivním objektem pole vědění. Ta druhá objektivace měla naopak účinky mnohem rychlejší a rozhodnější potud, že byla těsněji spjata s reorganizací moci trestat: s kodifikací, s definováním trestných činů, vytvořením sazebníku trestů, procedurálních pravidel, s definováním role soudních úředníků. A také proto, že se opírala o diskurz již vytvořený ideology. Teorii zájmů, reprezentací a znaků, sériemi a genezemi, které znovu ustavil, dodával ve skutečnosti tento diskurz vykonávání moci nad lidmi jistý druh obecného předpisu: „duch“ jako povrch, do něhož se moc zapisuje, se sémiologií jako nástrojem; podřízení těl kontrole prostřednictvím idejí; reprezentace jako princip politiky těl, který je mnohem účinnější než rituální anatomie veřejných mučení. Myšlení ideologů nebylo jen teorií individua a společnosti; rozvíjelo se jako technologie subtilních, účinných a ekonomických moci v opozici k přemrštěným výdajům moci suverénních panovníků. Poslechněme si ještě jednou Servana: je třeba, aby ide-

je zločinu a trestu byly pevně spojeny a „následovaly jedna druhou bez přerušení... Když už jste takto zformovali řetězec idejí v hlavách vašich občanů, budete se poté moci pyšnit tím, že je vedete a že jste jejich pány. Slabomyslný despota může ovládat své otroky pomocí kovových řetězů; ale skutečný politik je svazuje mnohem pevněji řetězy jejich vlastních idejí; právě na pevné rovině rozumu ukotvuje jeden jeho konec; svazek je o to pevnější, že ignorujeme jeho osnovu a že se domníváme býti vůči němu svobodní; zoufalství a čas nahlodávají pouta ze železa i z oceli, avšak nezmohou nic proti navyklému spojení idejí, mohou je jen více upevnit; a na těchto chabých vláknecích mozku je postavena neotřesitelná základna těch nejpevnějších říší.“⁵⁵⁾

Je to tato sémiotika trestání, tato „ideologická moc“, co přinejmenším zčásti zůstane v nejistotě a bude převzato novou politickou anatomií, v níž bude mít tělo – znovu, avšak ve formě dosud neznámé – hlavní roli. A tato nová politická anatomie umožní protnutí dvou divergentních linií objektivace, jejichž formování v 18. století jsme pozorovali: té, která zavrhuje zločince „z jiné strany“ – ze strany přirozenosti jdoucí proti přirozenosti; a té, která se pokouší kontrolovat delikvenci pomocí propočítané ekonomie trestů. Letmý pohled na nové umění trestat odhalí lépe vystřídaní trestní sémiotiky novou politikou těla.

55) J. M. Servan, *Discours sur l'administration de la justice criminelle*, 1767, s. 35.

KAPITOLA II

MÍRNOST TRESTÁNÍ

Umění trestat musí tedy spočívat na celé technologii reprezentace. Podnik může uspět pouze v případě, že se zapojí do přirozeného mechanismu. „Jako přitažlivost těles nás vždy jakási tajemná síla tlačí směrem k našemu blahobytu. Tento impulz je ovlivňován jen překážkami, které proti němu staví zákony. Všechny rozličné činnosti člověka jsou důsledky této niterné tendence.“ Nalézt pro zločin odpovídající trest znamená nalézt takovou nevýhodu, že pouhé pomýšlení na ni zbaví myšlenku na zločin veškeré přitažlivosti. Je to umění soupeřících energií, umění obrazů, které jsou spojeny asociací, vypracování pevných spojení, která vzdorují času: jde o to konstituovat páry reprezentací s opačnými hodnotami, zavést kvantitativní rozdíly mezi přítomnými silami, ustavit souhru znaků-překážek, které by mohly podřídit pohyb sil mocenskému vztahu. „Aby idea veřejného mučení byla vždy přítomna v srdci slabého člověka a ovládala city, které jej ponoukají ke zločinu.“¹⁾ Tyto znaky-překážky musely konstituovat nový arzenál trestů tak, jako byl starý režim trestů organizován trestními znameními. Aby však fungovaly, musely splňovat několik podmínek.

1. Musely být tak málo arbitrární, jak jen to bylo možné. Je pravda, že společnost ve funkci svých vlastních zájmů de-

1) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764, vyd. 1856, s. 119.

finovala, co musí být považováno za zločin: není to tedy nic přirozeného. Avšak jestliže jde o to, aby se trestání mohlo bez potíží zpřítomnit v mysli, jakmile se pomyslí na zločin, je nutné, aby od jednoho k druhému vedlo spojení tak bezprostřední, jak je to jen možné: spojení podobnosti, analogie, blízkosti. Je nutné dát „trestu podobu co možná nejvíce shodnou s povahou přestupku, aby strach z potrestání odvrátil mysl od cesty, kterou ji vedla perspektiva výhodnosti zločinu“.²⁾ Ideální trestání bude transparentní vzhledem k zločinu, který trestá; pro ty, kteří o něm přemýšlejí, by mělo být nevyhnutelně známkou zločinu, který trestá; a pro ty, kteří sní o zločinu, by sama idea přestupku měla přivést na mysl znak trestu. To je výhoda pro stabilitu onoho spojení, výhoda pro kalkulaci poměrů mezi zločinem a potrestáním a pro kvantitativní počítání zájmů; je to také výhoda v tom, že trest se nejeví, bere-li na sebe podobu přirozeného následku, jako nahodilý účinek lidské moci: „Odvozovat přečin z trestu je nejlepší prostředek, jak přizpůsobit trestání zločinu. Je-li toto triumfem justice, pak je to také triumfem svobody, neboť potom již tresty nevycházejí z vůle zákonodárců, nýbrž z povahy věci, a nepozorujeme zde již násilí páchané člověkem na člověku.“³⁾ Při analogickém trestání se moc, která trestá, skrývá.

Reformátoři předložili celou sadu trestů, které byly přirozené pro dané instituce a které reprezentovaly ve své formě obsah zločinu. Například Vermeil: ti, kteří zneužili veřejnou svobodu, budou zbaveni své svobody osobní; občanská práva budou odebrána těm, kteří zneužili výhod zákona a privilegií veřejných funkcí; pokutou budou trestány zpronevěra a lichva; konfiskace bude trestat krádež; ponížením bude trestána domýšlivost; smrtí vražda; upálením založení požáru. Pokud jde o traviče, „popravčí mu nabídne číši, jejíž ob-

2) *Tamtéž.*

3) J.-P. Marat, *Plan de législation criminelle*, 1780, s. 33.

sah mu vychrstne do tváře, aby byl zavalen hrůzou svého zločinu, jehož obraz mu takto bude předložen, a poté bude vržen do kotle vroucí vody“.⁴⁾ Pouhý sen? Snad. Avšak princip symbolické komunikace je jasně formulován ještě Le Peletierem, když v roce 1791 představuje novou kriminální legislativu: „Jsou nutné přesné vztahy mezi povahou přestupku a povahou trestu“; ten, kdo se při svém zločinu dopustil krutosti, bude vystaven fyzické bolesti; ten, kdo se provinil zahálkou, bude donucen k trestní práci; ten, kdo jednal podle, bude podroben ponižujícímu trestu.⁵⁾

I přes ukrutnosti, které silně připomínají veřejné popravy z dob *ancien régime*, je v těchto analogických trestech uplatněn zcela jiný mechanismus. Nestojí zde již ukrutnost proti ukrutnosti v mocenském zápasu; není to již symetrie msty, je to transparence znaku vzhledem k tomu, co označuje; záměrem je ustavit v divadle trestů bezprostředně smyslově rozpoznatelný vztah, který by podněcoval jednoduchou kalkulaci. Jde o jistý druh racionální estetiky trestu. „Nejen v krásných uměních je třeba věrně následovat přírodu; i politické instituce, přinejmenším ty, pro něž je příznačná moudrost a jejichž prvkem je trvalost, jsou založeny na přirozenosti.“⁶⁾ Proto trestání vyplývá ze zločinu, zákon se zdá plynout z nutnosti věci a moc jedná vydávajíc se za mírnou přírodní sílu.

2. Tento soubor znaků musí působit na mechaniku sil: zmenšovat touhu, která činí zločin žádoucím, zvyšovat zájem na tom, co vyvolává obavu z trestu; převrátit vztah intenzit, dosáhnout toho, aby reprezentace trestu a jeho nevy-

4) F. M. Vermeil, *Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle*, 1781, s. 68–145. Viz rovněž Ch. E. Dufriche de Valazé, *Des lois pénales*, 1784, s. 349.

5) Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires*, sv. XXVI, 3. června 1791, s. 321–322.

6) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764, vyd. 1856, s. 114.

hod byla pronikavější než představa zločinu s jeho slastmi. Je zde tedy celý mechanismus zájmu, jeho hnutí, způsobu, kterým se reprezentuje, a pronikavosti této reprezentace. „Zákonodárce musí být zručný architekt, jenž dokáže současně zapojit všechny síly, které mohou přispět k pevnosti budovy, a zmírnit všechny ty, které by ji mohly bořit.“⁷⁾

K tomu je zde několik prostředků. „Jděte přímo ke zdroji zla.“⁸⁾ Zničte pohnutku, která oživuje reprezentaci zločinu. Zeslabte zájem, který mu dává život. Za přestupky spjatými s tuláctvím stojí lenivost; proti té je třeba bojovat. „Není prospěšné zavírat žebračky do odporně špinavých věznic, jež jsou spíš stokami“, bylo by třeba donutit je pracovat. „Zaměstnat je, to je nejlepší způsob, jak je potrestat.“⁹⁾ Proti zlé vášni postaví správný návyk; proti síle jinou sílu, avšak sílu citlivosti a vášně, nikoli sílu ozbrojené moci. „Nemáme snad odvozovat všechny tresty od tohoto tak jednoduchého, tak vhodného a již známého principu, tedy vybírat je z toho, co nejvíce skličuje touhu, která ke spáchání zločinu vedla?“¹⁰⁾

Postavit proti sobě síly, které vedou zločince ke zločinu. Rozdělit zájem, použít jej k tomu, aby se trest stal obávaným. Nechť trest irituje a stimuluje mysl zločince více, tak aby provinění zločin neomlouvalo. Vede-li ke spáchání zločinu pýcha, nechť je uražena, pobouřena trestem. Účinnost ponižujících trestů je založena na marnivosti, která leží v kořenech zločinu. Fanatici se stávají slavnými jak svými názory, tak pro veřejná mučení, jež za ně vytrpěli. Rozehrajme tedy proti fanatismu pyšnou neústupnost, která jej posiluje: „Potlačme jej zesměšněním a hanbou; jestliže ponižíme pyšnou marnivost

7) Tamtéž, s. 135.

8) G. de Mably, *De la législation. Oeuvres complètes*, 1789, sv. IX, s. 246.

9) J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, sv. I, s. 258.

10) P. L. de Lacretelle, *Réflexions sur la législation pénale*, v *Discours sur les peines infamantes*, 1784, s. 361.

fanatiků před velkým davem diváků, jistě dosáhneme zdárných účinků tohoto trestu.“ Naproti tomu by bylo zcela zbytečné působit jim fyzické utrpení.¹¹⁾

Povzbudit zájem o užitečnost a čestnost, jež zločin dokázal natolik oslabit. Pocit respektu vůči vlastnictví – ve smyslu bohatství, avšak také ve smyslu cti, svobody, života – ztrácí zločinec v okamžiku, kdy krade, kdy utrhá na cti, kdy někoho unese nebo kdy zabíjí. Je proto třeba jej tomuto pocitu znovu naučit. A začíná se s vyučováním toho, co je pro něj samého prospěšné: bude mu dokázáno, co to znamená ztratit svobodu disponovat svými prostředky, svou ctí, svým časem a svým tělem, aby to vše naopak respektoval u druhých.¹²⁾ Trest, který formuje pevné a snadno čitelné znaky, musí rovněž přeměnit ekonomii zájmů a dynamiku vášni.

3. Následně je třeba využít časovou modulaci. Trest transformuje, modifikuje, ustavuje znaky, upravuje překážky. Jaký by byl jeho užitek, kdyby se toto mělo stát konečným stavem? Trest, který by neměl cíl, by byl rozporuplný: všechna omezení, která ukládá odsouzenému a z nichž by on, poté co by se stal znovu čestným, nemohl nikdy čerpat prospěch, by byla pouze mučením; a úsilí, věnované jeho nápravě, by bylo marné a ze strany společnosti velmi nákladné. Pokud existují nenapravitelní, je třeba se rozhodnout pro jejich likvidaci. Nicméně pro všechny ostatní mohou tresty fungovat jen tehdy, pokud jsou dokončeny. Tato analýza byla přijata Konstituantou: Zákoník z roku 1791 stanovuje smrt pro zrádce a vrahy; všechny ostatní tresty musejí mít stanovenou dobu trvání (maximum je dvacet let).

Především však musí být role trvání integrována do ekonomie trestu. Veřejným popravám v jejich násilnosti hrozilo,

11) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764, vyd. 1856, s. 113.

12) C. E. de Pastoret, *Des lois pénales*, 1790, sv. I, s. 49.

že budou mít tento výsledek: čím těžší byl zločin, tím kratší bude trestání. Trvání zajisté zasahovalo do starého systému trestů: dny na pranýři, léta vyhnanství, hodiny umírání v kole. To však byl čas ordálií, nikoli čas konkrétní proměny. Nyní musí trvání umožnit vlastní činnost trestání: „Prodlužovaná postupnost strastiplných omezení, při nichž je lidskost ušetřena hrůzy mučení, má na viníka mnohem větší účinek než pomíjivý okamžik bolesti... Neustále obnovuje v očích lidu, jenž je toho svědkem, paměť zákonů pomsty a ožívuje v každém okamžiku blahodárný děs.“¹³⁾ Čas je operátor trestání.

Avšak křehkou mechaniku vášni nelze omezovat stejným způsobem ani se stejnou naléhavostí ve chvíli, kdy se napravují; je správné, když se trest oslabuje účinky, jež způsobuje. Může být pevně stanovený v tom smyslu, že je určen stejně pro všechny, a to zákonem; jeho vnitřní mechanismus však musí být variabilní. Ve svém projektu, předneseném v Konstituantě, navrhol Le Peletier tresty se sestupnou intenzitou: vězeň, odsouzený k nejtěžšímu trestu, bude uvězněn v žaláři (to znamená spután na nohou a na rukou řetězy, držěn v temné kobce, o samotě, o chlebu a vodě) jen v průběhu první fáze trestu; bude mu umožněno pracovat dva, později tři dny v týdnu. Po uplynutí dvou třetin trestu bude vězeň převeden do režimu „*gêne*“ (v prosvětlené kobce, s řetězem okolo krku, práce o samotě pět dní v týdnu, avšak společně po zbývajících dva dny; tato práce bude placena a umožní mu vylepšit si denní stravu). Nakonec, když dosáhne konce svého trestu, bude moci přejít do režimu vězení: „Bude se moci po všechny dny připojit k ostatním vězňům

při společné práci. Dává-li tomu však přednost, bude moci pracovat o samotě. Jeho strava bude odviset od toho, kolik si svou prací vydělá.“¹⁴⁾

4. Z pohledu odsouzeného je trest mechanismem znaků, zájmů a trvání. Ale viník je jenom jedním z terčů trestání. Trestání míří především na ostatní: na všechny potenciální viníky. Proto znaky-překážky, které postupně převažují v reprezentaci odsouzeného, musí cirkulovat rychle a ve velké šíři; formují diskurz, prostřednictvím kterého je každý člověk spjat s celým světem a skrze něj je zločin všem zakazován – berná mince, kterou se nahrazuje v myslích lidí falešný zisk ze zločinu.

Je proto nutné, aby byl trest shledán nejen přirozeným, nýbrž i zajímavým; je třeba, aby v něm každý spatřoval svou vlastní výhodu. Již žádné spektakulární, avšak neužitečné tresty. Již žádné další tajné tresty; trest by měl být chápán jako náhrada, kterou viník prokazuje všem svým spoluobčanům za zločin, jímž je všechny poškodil: tresty, „které jsou neustále před očima všech občanů“ a které by „vyzdvihly veřejný užitek z obecných i jedinečných změn“.¹⁵⁾ Ideálem by bylo, kdyby se odsouzený jevil jako určitý druh výnosného vlastnictví: otrok sloužící všem. Proč by měla společnost zničit život a tělo, které si může přivlastnit? Bylo by užitečnější nechat odsouzeného „sloužit státu v otroctví většího či menšího rozsahu podle povahy jeho zločinu“; Francie má tolik neschůdných silnic brzdících obchod – zloději, kteří sami rovněž kladou překážky volnému oběhu zboží, by mohli prostě opravovat tyto silnice. Mnohem výmluvnější než smrt by byl „příklad člověka, který je stále na očích, který je zba-

13) Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires*, 3. června 1791, sv. XXVI. Autoři zavrhuující trest smrti předkládali několik druhů definitivního trestu: J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, s. 29–30; Ch. E. Dufriche de Valazé, *Des lois pénales*, 1784, s. 344: doživotní uvěznění pro ty, kdo byli odsouzeni jako „nenapravitelně špatní“.

14) Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires*, 3. června 1791, sv. XXVI, s. 329–330.

15) Ch. E. Dufriche de Valazé, *Des lois pénales*, 1784, s. 346.

ven svobody a který je povinen strávit zbytek svého života napravováním ztrát, které společnosti způsobil“.¹⁶⁾

Ve starém systému se tělo odsouzeného stávalo královým majetkem, jež vladař ocejoval svým znamením a zvýraznil tak účinky své moci. Nyní je spíš majetkem společnosti, objektem kolektivního a užitečného přivlastnění. Z toho plyne skutečnost, že reformátoři téměř vždy navrhovali veřejné práce jako nejlepší z možných trestů; v tom je mimo jiné následoval *Cahiers de doléances* [Soupis požadavků a připomínek generálních stavů]: „Nechť jsou ti odsouzení, jimž byl uložen trest nižší než trest smrti, přiděleni k veřejným pracím na venkově na dobu poměrně odpovídající výši jejich trestu.“¹⁷⁾ Veřejné práce znamenají dvě věci: kolektivní zájem na potrestání odsouzeného a viditelný, kontrolovatelný charakter trestu. Viník tak platí dvakrát: prací, kterou vykonává, a znaky, které produkuje. Uprostřed společnosti, na veřejných prostranstvích či na významných silnicích je odsouzený ohniskem zisků a označování. Slouží viditelně každému; ale současně proniká do mysli všech znak zločinu-trestu: to je druhotný, čistě morální, nicméně mnohem skutečnější užitek.

5. Proto celá ta učená ekonomie zveřejnění. Při tělesném mučení byla oporou příkladu hrůza: fyzický strach, kolektivní děs, obrazy, které se vrývaly do paměti diváků jako znamení vypálená na tvář či na paži odsouzeného. Nyní je oporou příkladu čtení, diskurz, rozluštětelný znak, inscenování a zobrazení veřejné morálky. To již není hrůzostrašné restau-

16) A. Boucher d'Argis, *Observations sur les lois criminelles*, 1781, s. 139.

17) Viz L. Masson, *La Révolution pénale en 1791*, 1899, s. 139. Proti trestní práci bylo nicméně namítáno, že způsobuje návrat k násilí (Le Peltier) nebo zprofanování svatě povahy práce (Duport). Rabaud Saint-Étienne přijal výraz „nucené práce“ jako opozici proti „svobodné práci, která náleží výlučně svobodným lidem“, *Archives parlementaires*, sv. XXVI, s. 710n.

rování suverenity, které si vynucovalo ceremonii trestání, nýbrž reaktivace zákoníku, kolektivní posílení svazku mezi ideou zločinu a ideou trestu. V trestání lze spíš číst samotné zákony než spatřovat přítomnost panovníka. Tyto zákony přiřadily tomu a tomu zločinu ten a ten trest. Jakmile je spáchan zločin, přichází, aniž by ztrácel čas, trest uvádějící do činnosti diskurz zákona a ukazuje, že zákoník, jenž spájí ideje, spojuje také skutečnosti. Bezprostřední propojení existujících v textu musí být uskutečněno v činech. „Vezměte v úvahu tyto první okamžiky, kdy se novina o nějakém ohavném činu rozšíří po našich městech a po venkově; občané se podobají lidem, kteří vidí nedaleko sebe udeřit blesk; každý je proniknut odporem a hrůzou... To je okamžik potrestání zločinu: nenechat ho uniknout; pospěšte si ho usvědčit a odsoudit. Vztyčte popraviště, hranice, vyvlečte viníka na veřejné prostranství, svolajte lid za hlasitého křiku; potom je uslyšíte, jak tleskají vyhlášením vašich rozsudků jako vyhlášení míru nebo svobody; uvidíte je, jak přispěchají k této skličujícím představením jako k triumfu zákonů.“¹⁸⁾ Veřejné trestání je ceremoniálem bezprostředního dekodování.

Zákon se reformuje, zaujímá své místo na straně přestupku, který jej narušil. Zločinec je naproti tomu oddělen od společnosti. Opouští ji. Nikoli však v oněch dvojznačných slavnostech *ancien régime*, kdy lidé nevyhnutelně přistupovali buď na stranu zločinu, nebo na stranu exekuce, nicméně vždy v rámci smutečního obřadu. Společnost, která znovu nalezla své zákony, ztratila ty občany, kteří je porušili. Veřejné trestání musí manifestovat tento dvojí postih: že by bylo možné ignorovat zákon a že by potom bylo povinností separovat sám sebe od občana. „Spojte si veřejnou popravu s představou toho nejpochemurnějšího a nejdoklejšího aparátu; že se ten den stal

18) J. M. Servan, *Discours sur l'administration de la justice criminelle*, 1767, s. 35–36.

pro národ dnem smutku; že se všeobecný zármutek rozhláše všude grandiózními nápisy... Že úředník, oblečen do černého smutečního flóru, oznamuje lidem zločin a smutnou nutnost zákonné pomsty. Že rozličné scény této tragédie zasahují všechny smysly, ožívují všechny mírné a slušné pohnutky.¹⁹⁾

Zármutek, jehož smysl musí být jasný všem; každý prvek jeho rituálu musí hovořit, vyslovovat zločin, dovolávat se zákona, ukazovat nezbytnost trestání, ospravedlňovat míru trestu. Cedule, nápisy, znaky, symboly musejí být rozmnožovány, aby si každý mohl osvojit jejich významy. Zveřejnění trestání nesmí nést fyzický účinek hrůzy; musí otevírat knihu ke čtení. Le Peletier navrhol, aby mohl lid jednou měsíčně navštěvovat odsouzené „v jejich žalostných celách: budou zde číst jméno viníka vyznačené velkými písmeny nade dveřmi kobky, jeho zločin a rozsudek“.²⁰⁾ A v tomto naivním, militantním stylu císařských ceremonií si bude o několik let později Bexon představovat celou tabulku trestní heraldiky: „Odsouzený na smrt bude odeslán na popraviště ve voze ,vyvedeném černou a rudou barvou či nabarveném jimi střídavě načerno a narudo‘; půjde-li o zrádce, ten bude mít rudou košili, na níž bude zepředu i zezadu napsáno slovo ‚zrádce‘; v případě otcovraha bude jeho hlava zahalena černou rouškou a na jeho košili budou vyšity dýky či jiné smrtící nástroje, jichž použil; půjde-li o traviče, bude jeho rudá košile poseta hady či jinými jedovatými zvířaty.“²¹⁾

Tato lekce čtení, tento rituál dekódování musejí být opakovány tak často, jak je to jen možné, neboť trestání bude spíš školou než slavností; spíš vždy otevřenou knihou než ceremonií. Trvání, které činí trestání účinným pro viníka, je dělá

19) Dufau, Řeč v Konstituantě, *Archives parlementaires*, sv. XXVI, s. 688.

20) *Tamtéž*, s. 329–330.

21) S. Bexon, *Code de sûreté publique*, 1807, 2. část, s. 24–25. Jednalo se o projekt předkládaný bavorskému králi.

rovněž užitečným pro diváky. Ti musejí být schopni v každém okamžiku nahlédnout do permanentního slovníku zločinu a trestu. Utajený trest je trestem napůl marným. Je třeba, aby na místa, kde se vykonávají tresty, měly povolen vstup i děti; zde by se měly učit občanskou výchovu. A dospělí lidé by si zde periodicky znovuosvojovali zákony. Představme si místa trestání jako Zahradu zákonů, kterou by navštěvovaly celé rodiny každou neděli. „Přál bych si, aby čas od času, poté, co by jejich myslí byly připraveny odůvodněnou rozpravou o zachovávání společenského řádu, o užitečnosti trestání, byli mladí i dospělí muži vzati do dolů, do pracovních táborů a přemýšleli zde o strašném údělu vypovězenců. Tyto pouti by byly prospěšnější než pouti Turků do Mekky.“²²⁾ A Le Peletier považoval tuto viditelnost trestů za jeden ze základních principů nového trestního zákoníku: „Často, a to ve vyznačené době, musí přítomnost lidí přinášet hanbu padající na hlavu viníka; a přítomnost viníka v žalostném stavu, do něž jej přivedl jeho zločin, musí duši lidu podávat užitečné poučení.“²³⁾ Daleko dříve, než byl uznán za objekt vědy, byl zločinec považován za prvek výuky. Po charitativních návštěvách, při nichž šlo o to sdílet s vězněným jeho utrpení (které vynalezlo či znovu oživilo 17. století), se začalo snít o návštěvách dětí, při nichž by se poučily, jak se dobrodiní zákona aplikuje na zločin: živá lekce v muzeu pořádku.

6. Tak mohlo dojít ve společnosti k převrácení tradičního diskurzu o zločinu. Závažnou starostí zákonodárců 18. století bylo: Jak potlačit onu pochybnou slávu kriminálníků? Jak umlčet ona hrdinská dobrodružství velkých zločinců, jež byla vylíčena v kalendářích, brožurkách a lidových vyprávěních? Jestliže má být trestní překódování vykonáno

22) J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781.

23) *Archives parlementaires*, sv. XXVI, s. 322.

úspěšně, jestliže se má smuteční ceremonie odehrát tak, jak je třeba, může se zločin jevit už jen jako neštěstí a zločinec jako nepřítel, jenž musí být znovu vychován ke společenskému životu. Namísto těchto chvalořečí, jež oslavují zločince jako hrdinu, obíhají již v rozmluvách lidí jen znaky-překážky, které zamezují touze po zločinu propočteným strachem z trestu. Pozitivní mechanismus se plně rozvine v každodenním jazyce a ten jej bude bez ustání posilovat novými příběhy. Diskurz se stane šířitelem zákona: konstantním principem univerzálního překódování. Lidoví básníci se nakonec spojí s těmi, kteří sami sebe nazývají „misionáři věčného rozumu“; stanou se moralisty. „Zcela naplněn těmito odstrašujícími obrazy a blahodárnými myšlenkami je bude každý občan šířit ve své rodině a dlouhými vyprávěními, podávanými s takovým zápalem, že budou žádostivě vyslechnuta, s dětmi shromážděnými okolo sebe, s jejich mladou pamětí připravenou přijmout je v neporušitelných souvislostech, bude líčit myšlenku zločinu a trestu, lásku k zákonům a k vlasti, respekt a důvěru vůči úřadům. Obyvatelé venkova, též svědci takových případů, je rozesejí v okolí svých domků, vkus ctnosti zakořenějí v jejich nevzdělaných duších, zatímco zlosyn konsternovaný veřejným veselím, obávající se pohledu tolika nepřátel, upustí možná od svých plánů, jejichž zisk by byl jak prchavý, tak i zlověstný.“²⁴⁾

Zde tedy vidíme, jak je třeba si představovat město trestání. Na křižovatkách, v zahradách, po stranách ulic, jež se opravují, nebo mostů, které jsou ve výstavbě, v dílnách přístupných každému, v hlubinách dolů, které je možné navštívit, se odehrávají tisíce drobných divadel trestání. Každému zločinu jeho zákon; každému zločinci jeho trest. Je to trest viditelný, upovídaný, který říká vše, který vysvětluje, ospra-

24) J. M. Servan, *Discours sur l'administration de la justice criminelle*, 1767, s. 37.

vedlňuje se, přesvědčuje: nápisy, posměšné cedule či čapky, plakáty, tabule, symboly, čtené či tištěné texty, to vše neúnávně opakuje zákoník. Dekorace, perspektivy, optické efekty, *trompe-l'oeil* někdy zveličují scénu, činí ji obávanější, než ve skutečnosti je, ale činí ji také jasnější. Z perspektivy veřejnosti lze věřit v určité ukrutnosti, ke kterým ve skutečnosti nedochází. Avšak podstatné pro tyto skutečné či zveličené krutosti je to, že podle striktní ekonomie dávají všechny naučení: každý trest je bajkou. A v protikladu ke všem přímým příkladům ctnosti je možné se v každém okamžiku setkat, jako na živé scéně, s neštěstím nectnosti. Okolo každé takové morální „reprezentace“ se budou tísnit školáci spolu se svými učiteli a dospělí se naučí několik lekcí, aby poučili své děti. Již žádný velký hrůzný rituál veřejných mučení, nýbrž vážné divadlo v proudu dní a na ulicích, s jeho mnohoznačnými a přesvědčivými scénami. A lidová paměť bude reprodukovat ve svých pověstech strohý diskurz zákona. Ale²⁵⁾ asi je nezbytné nad všemi těmito tisíci představení a vyprávění umístit hlavní znak trestání těch nejhroznějších zločinů: svorník celé trestní budovy. Vermeil si v každém případě představoval scénu absolutního trestu, která by dominovala nad všemi divadly každodenního trestání: jediný případ, kdy je třeba snažit se dosáhnout nekonečného trestu. V novém trestání je to jistý ekvivalent toho, co pro staré trestání představovala kralovražda. Viníkovi by byly vypíchnuty oči; byl by uzavřen do železné klece, zavěšen ve vzduchu nad veřejným prostranstvím; byl by zcela nahý; byl by připoután k tyčím klece ocelovým opaskem, připevněným okolo pasu; až do konce svých dní by byl živ jen o chlebu a vodě. „Tak by byl vystaven všem krutostem počasí, tu jeho hlava pokryta sněhem, tu pálena žhnoucím sluncem. Právě toto energické mučení, představující spíš prodlužování bolestné smrti než strastiplného života, by měl vskutku poznat zlosyn, vystavený všem hrůzám přírody, odsouzený již ni-

kdy nespátrít nebesa, jež potupil, a nikdy nepobývat na zemi, kterou pošpinil.“²⁵⁾ Nad městem trestání se vznáší tento kovový pavouk; a ten, kdo má být ukřižován novým zákonem, je otcovrah.

*

Je to celý arzenál pitoreskních trestů. „Vyvarujte se ukládání týchž trestů,“ prohlásil Mably. Myšlenka uniformního trestu, modulovaného podle závažnosti přestupku, je vyloučena. Ještě přesněji: využití vězení jako obecné formy trestání není v těchto projektech specifických, viditelných a mluvících trestů nikdy přítomno. S uvězněním se bezpochyby počítá, ovšem jako s jedním z mnoha jiných trestů; je totiž specifickým trestem za určité přečiny, a to za ty, které ukládají o svobodu jedinců (jako únos), nebo za ty, které vedou k zneužití svobody (vyvolávání nepořádku, násilí). Pokládá se také za podmínku umožňující vykonávání určitých trestů (například nucené práce). Nepokrývá však celé pole trestání se svým trváním jako jediným principem variace. Idea trestního uvěznění je mnoha reformátory spíš explicitně kritizována. Protože uvěznění není s to odpovídat specifčnosti zločinů. Protože je zbaveno účinků na veřejnost. Protože je pro společnost neúčinné, ba dokonce škodlivé: je nákladné, udržuje vězněné v nečinnosti, rozmnožuje jejich neřesti.²⁶⁾ Protože výkon takového trestu se obtížně kontroluje a existuje riziko, že věznění budou vystaveni libovůli dozorců. Protože povolání, při němž je druhý člověk zbavován svobody a podrobován dohledu ve vězení, je vykonáváním tyranie. „Požadujete, aby zde mezi vámi existovaly nestvůry; a pokud by tito odporní

25) F. M. Vermeil, *Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle*, 1781, s. 148–149.

26) Viz *Archives parlementaires*, sv. XXVI, s. 712.

lidé existovali, zákonodárci by s nimi patrně jednali jako s vrahy.“²⁷⁾ Vězení je zcela neslučitelné s celou onou technikou trestu-účinku, trestu-reprezentace, trestu-obecné funkce, trestu-znaku a diskurzu. Je temnotou, násilím a podezřením. „Je to místo temnoty, kde oko občana nemůže spočítat oběti, kde se následkem toho jejich počet vymyká tomu, aby sloužil jako příklad... Ačkoli bylo-li by možné, aniž by se tím rozmnožil počet zločinů, rozmnožit počet příkladů trestů, dosáhlo by se alespoň toho, že by se staly méně nutnými; mimoto se temnota věznic stává předmětem nedůvěry občanů; snadno se domnívají, že jsou zde páčány ohromné nespravedlivosti... Je zde zajisté něco špatného v případě, kdy zákon, který je stvořen pro dobro většiny, vyvolává místo uznání spíš nepřetržité reptání.“²⁸⁾

Myšlenka, že by uvěznění mohlo tak jako dnes pokrývat celý střední prostor trestání mezi trestem smrti a lehkými tresty, nemohla přijít reformátorům na mysl ihned. Je zde totiž problém: během poměrně krátké doby se zadržení stalo základní formou trestu. V Trestním zákoníku z roku 1810 zaujímá mezi trestem smrti a pokutami v jistém počtu forem téměř celé pole možných trestů. „Čím je systém trestání, přijatý novým zákonem? Je to uvěznění ve všech formách. Srovnejte vskutku čtyři hlavní tresty, jež zbývají v Trestním zákoníku. Nucené práce jsou formou uvěznění. Galeje jsou vězením v otevřeném prostoru. Zadržení, uzavření, uvěznění jsou v určitém smyslu jen různá jména jednoho a téhož druhu trestu.“²⁹⁾ A toto uvěznění, předepsané zákonem, se císařství rozhodlo velice rychle realizovat podle trestní, administrativní či geografické hierarchie: na nejnižším stupni, spo-

27) G. de Mably, *De la législation. Oeuvres complètes*, 1789, sv. IX, s. 338.

28) Ch. E. Dufriche de Valazé, *Des lois pénales*, 1784, s. 344–345.

29) C. F. M. de Rémusat, *Archives parlementaires*, 1. prosince 1831, sv. LXXII, s. 185.

jené s každou smírcí justici, jsou městské policejní stanice [*maisons de police*]; v každém administrativním okrese vazební věznice [*maisons d'arrêt*]; ve všech departementech jedno nápravné zařízení [*maison de correction*]; a na vrcholku několik centrálních věznic [*maisons centrales*] pro odsouzené zločince nebo pro ty z nápravných zařízení, kteří byli odsouzeni na více než jeden rok; nakonec galeje v některých přístavech. Byla naplánována celá ohromná konstrukce vězeňství, jejíž různé roviny se musely přesně přizpůsobit patrům administrativní centralizace. Popravisti, na němž bylo mučené tělo vystaveno rituálně manifestované síle panovníka, divadlo trestání, kde byla reprezentace trestu nepřetržitě předkládána společnosti, nahradila velká uzavřená, komplexní a hierarchizovaná architektura, jež se integrovala do samotného tělesa státního aparátu. Zcela jiná materialita, zcela jiná fyzika moci, zcela jiný způsob pohlcení lidských těl. Během Restaurace a za červencové monarchie se, až na některé odchylky, nacházelo ve francouzských věznicích mezi 40 000 a 43 000 vězňů (to jest 1 vězeňský na přibližně 600 obyvatel). Vysoká zeď, již nikoli zeď, která obkružuje a chrání, již nikoli zeď, která manifestuje skrze svou prestiž moc a bohatství, nýbrž zeď bedlivě utajená, nepřekročitelná v tom ani v onom směru, uzavírající nyní mysteriózní práci trestání, se stane, stojíc velice blízko a někdy dokonce přímo uprostřed měst 19. století, monotónní, současně materiální i symbolickou figurou moci trestat. Již za Konzulátu byl ministr vnitra pověřen vyhledáním různých zabezpečených míst, která již fungují nebo která by mohla být využita v rozličných městech. O několik let později byly poskytnuty úvěry – úměrné moci, kterou měly reprezentovat a které měly sloužit – určené na vybudování těchto nových panství civilního pořádku. Císařství je ve skutečnosti využilo pro další válku.³⁰⁾

30) Viz E. Decazes, „Hlášení králi o věznicích“, *Le Moniteur*, 11. dubna 1819.

Méně přemrštěná, zato více houževnatá ekonomie dokončila jejich výstavbu postupně během 19. století.

V každém případě se za méně než dvacet let v Konstituantě tak jasně formulovaný princip specifických, přiměřených, účinných trestů, tvořících v každém jednotlivém případě poučení pro všechny, stal zákonem uvěznění za každý, jakkoli závažný přestupek kromě těch, jež si zasluhují trest smrti. Divadlo trestání, o kterém snilo 18. století a které by působilo podstatně na ducha těch, kteří podléhali soudní pravomoci, nahradil rozsáhlý uniformní aparát vězení, jehož síť ohromných budov se začala šířit po celé Francii i po Evropě. Avšak rozpočítat chronologii této eskamotáže na dvacet let je patrně ještě příliš mnoho. Lze tvrdit, že se udála téměř okamžitě. Stačí se podívat trochu blíž na návrh Trestního zákoníku, předložený v Konstituantě Le Peletierem. Princip formulovaný na počátku říká, že zde musí být „přesné vztahy mezi povahou přečinu a povahou trestu“; fyzické utrpení má být uloženo těm, kteří spáchali kruté zločiny, práce těm, kteří se provinili leností, ponížení těm, jejichž mravy jsou nízké. Neboť tresty postihující konkrétní osobu, které jsou účinně stanovené, jsou třemi formami uvěznění: žalář, ve kterém je trest uvěznění různými způsoby ještě zesilován (samotkou, zbavením světla, omezením stravy), režim *gêne*, kde jsou tyto přitěžující okolnosti zeslabeny, a konečně vlastní vězení, které se omezuje na jasné a prosté uzavření. Tak okázale slibovaná rozmanitost se nakonec redukovala na tento šedý a uniformní trest. V této době navíc existovali poslanci, kteří se podívovali nad tím, že namísto toho, aby byl stanoven přirozený vztah mezi zločiny a tresty, se postupuje podle zcela odlišného plánu: „Tedy v případě, že jsem zradil svou vlast, budu uvězněn; jestliže jsem zabil svého otce, budu uvězněn; všechny vůbec představitelné zločiny jsou trestány tím nejjednotvárnějším způsobem. Případá

mi to, jako kdybych pozoroval lékaře, který má na všechny neduhy tentýž lék.“³¹⁾

Tato hbitá substitute nebyla výsadou Francie. Lze ji nalézt, a to zcela shodnou, i v jiných zemích. Když Kateřina II. v letech, která následovala bezprostředně po pojednání *Des délits et des peines* [Zločiny a tresty], připravovala projekt „nové soustavy zákonů“, Beccariova lekce týkající se zvláštnosti a rozmanitosti trestů nebyla opomenuta; byla reprodukována téměř slovo za slovem: „Je triumfem občanské svobody, když trestní zákony vyvozují každý trest ze specifické povahy každého jednotlivého zločinu. Tak ustává jakákoli svévole; trest již v ničem nezávisí na rozmarech zákonodárce, ale na povaze věci; není to člověk, kdo páše násilí na druhém člověku, nýbrž je to vlastní čin tohoto člověka.“³²⁾ O několik let později sloužily Beccariovy obecné principy jako základ nového toskánského trestního zákoníku a nového zákoníku zavedeného Josefem II. v Rakousku; a přesto učinily tyto dvě legislativy z uvěznění – modulovaného podle jeho trvání a ztíženého v některých případech vypálením znamení či nasazením želez – téměř uniformní trest: nejméně třicet let za atentát na panovníka, za padělání peněz i za loupežnou vraždu; od patnácti do třiceti let za úmyslné zabití či za ozbrojenou loupež; od jednoho měsíce do pěti let za prostou krádež atd.³³⁾

Avšak je-li tato kolonizace trestání vězením nějak překvapující, pak proto, že vězení nebylo, jak bychom si mohli představit, trestem, který byl již pevně zaveden v trestním systému, těsně následujícím trest smrti, a který by zcela přirozeně zaujal místo, jež zůstalo uprázdněné po vymizení ve-

31) Ch. Chabroud, *Archives parlementaires*, sv. XXVI, s. 618.

32) Kateřina II., *Instructions pour la commission chargée de dresser le projet du nouveau code des lois*, článek 67.

33) Část tohoto zákoníku byla přeložena v úvodu k P. Colquhoun, *Traité sur police de Londres*, fr. překlad, 1807, sv. I, s. 84.

řejných poprav. Ve skutečnosti mělo vězení – a mnoho zemí bylo v tomto bodě ve zcela stejné situaci jako Francie – v systému trestů pouze omezené a okrajové postavení. Tyto texty to dokazují. Nařízení z roku 1670 neuvádí uvěznění mezi tresty postihujícími osobu. Doživotní či dočasné uvěznění zajisté figurovalo mezi tresty v rámci určitých lokálních zvyklostí.³⁴⁾ Tvrdilo se však, že upadá v zapomnění podobně jako ostatní druhy veřejných mučení: „Byly v dřívějších dobách tresty, které již nejsou ve Francii praktikovány, jako když byl například trest napsán na tvář anebo na čelo odsouzeného, či doživotní vězení, jakož i to, že již nebývá zločinec odsouzen k tomu, aby byl předhozen dravým šelmám či odveden do dolů.“³⁵⁾ Z těchto skutečností je zřejmé, že vězení houževnatě přetrvávalo, aby trestalo nezávažné přestupky, a to dle vůle místních zvyklostí či obyčejů. V tomto smyslu hovořil Soulatges o „lehkých trestech“, o kterých se nařízení z roku 1670 nezmiňovalo: důtka, výstraha, zákaz pobytu na určitém místě, zadostiučinění postižené osobě a věznění na určitou dobu. V některých oblastech, především v těch, v nichž se nejlépe uchoval jejich soudní partikularismus, měl trest uvěznění ještě velký rozsah, což se však neobešlo bez jistých potíží, jako v případě později připojené provincie Roussillon.

Nicméně navzdory těmto divergencím se právníci pevně drželi principu, že „vězení není v našem občanském právu považováno za trest“.³⁶⁾ Jeho role spočívá v tom, že bere do zástavy osobu a její tělo: *ad continendos homines, non ad puniendos*, praví rčení; a v tom smyslu má uvěznění podezřelého téměř stejnou roli jako uvěznění dlužníka. Uvěznění ko-

34) Viz například G. Coquille, *Coutume du Nivernais*, vyd. z r. 1646.

35) G. du Rousseaud de la Combe, *Traité des matières criminelles*, 1741, s. 3.

36) F. Serpillon, *Code criminel*, 1767, sv. III, s. 1095. Nicméně i u Serpillona nacházíme myšlenku, že přísnost vězení je počátkem trestu.

mukoli zajišťuje, že není trestán.³⁷⁾ To je obecný princip. A jestliže někdy hraje vězení přece jen roli trestu, a to i ve významných případech, pak slouží v podstatě jako náhrada: nahrazuje galeje pro ty – ženy, děti, invalidy –, kteří tam nemohou pracovat: „Odsouzení k uvěznění na určitou dobu nebo na doživotí v káznici je ekvivalentní odsouzení na galeje.“³⁸⁾ V této ekvivalenci lze dostatečně jasně sledovat, jak se zde rýsuje možné spojení. Aby se však mohlo uskutečnit, musí vězení změnit svůj právní status.

A bylo rovněž nutné překonat druhou překážku, která byla přinejmenším v případě Francie stejně význačná. Uvěznění se totiž nacházelo v o to více zdiskreditovaném postavení, protože v praxi bylo právo spjato s královskou arbitráží a s výstřelky královské moci. „Káznice“ [*maisons de force*], všeobecné špitály, „královské rozkazy“ nebo rozkazy policejního důstojníka, královské zatykače, které získávali notáblové či vysoce postavené rodiny, to vše ustavovalo celou represivní praxi, jež stála vedle „pravidelné justice“ a častěji spíš v opozici proti ní. Toto mimosoudní uvěznění bylo odmítáno jak klasickými právníky, tak reformisty. Vězení jsou věcí panovníků, prohlásil tradicionalista, jakým byl Serpillon, který se skrýval za autoritou předsedy soudu Bouhiera: „Jakkoli se panovníci čas od času z důvodu státních zájmů uchýlovali k ukládání takového trestu, řádná justice nedovoluje užívání

37) Tak je třeba rozumět početným nařízením, jež se týkají vězení, svédomitosti žalárníků, bezpečnosti prostorů věznic a zabránění vězňům v komunikaci. Například rozsudek rady města Dijonu z 21. září 1706. Viz rovněž F. Serpillon, *Code criminel*, 1767, sv. III, s. 601–647.

38) To upřesňuje prohlášení z 4. března 1724 o zlodějích recidivistech nebo z 18. července 1724 týkající se potulky. Chlapec, který ještě nedosáhl takového věku, aby mohl být poslán na galeje, zůstal ve vězení až do doby, kdy tam mohl být odeslán, případně si tu odpykal celý svůj trest. Viz *Crime et criminalité en France sous l'Ancien Régime*, 1971, s. 266n.

tohoto druhu odsouzení.³⁹⁾ Zadržení je výraz a privilegovaný nástroj despotismu, tvrdili reformátoři v bezpočtu prohlášení: „Co říci o oněch tajných vězeních vykouzlených fatálním duchem monarchismu, vyhrazených zásadně buď pro filozofy, do jejichž rukou vložila příroda svou pochodeň a kteří se odvážili osvítit své století, nebo pro hrdé a nezávislé duše, jimž se nedostává zbabělosti mlčet o špatnostech své země; o vězeních, jejichž neblahé brány otevírají mysteriózní listy, aby zde navždy pohřbily své nešťastné oběti? Co vůbec říci o oněch listech, mistrovských dílech důmyslné tyranie, jež vyvracejí právo každého občana být vyslyšen předtím, než bude souzen, a jež jsou pro člověka tisíckrát nebezpečnější nežli vynález Falaridův...“⁴⁰⁾

Tyto protesty, pocházející z natolik rozmanitého horizontu, se nepochybně netýkají uvěznění jako legálního trestu, nýbrž využití svévolného a neurčitého zadržení sahajícího „mimo meze zákona“. Nic to ovšem nemění na faktu, že v obecném smyslu bylo vězení chápáno jako poznamenané zneužitím moci. A většina z *Cahiers de doléances* [Soupisů požadavků a připomínek] jej odmítla jako neslučitelné s dobrou justicí. Někdy ve jménu klasických právních principů: „Vězení jsou záměrem zákona určena nikoli k tomu, aby trestala, nýbrž k zabezpečení jejich personálu...“⁴¹⁾ Někdy ve jménu účinků vězení, které trestá již i ty, kteří nejsou ještě odsouzeni, které spojuje a zobecňuje zlo, jemuž má předcházet

39) F. Serpillon, *Code criminel*, 1767, sv. III, s. 1095.

40) J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, sv. I, s. 173. (Falaris, tyran z řeckého města Akragantu na Sicílii; vládl v letech 570–554 př. n. l. Podle tradice dal zhotovit dutou sochu býka z bronzu, do níž zavíral odsouzence; pod býkem nechal rozdělat oheň a oběti upaloval. Zde je jeho jméno užito pro označení tyranů obecně. Pozn. překl.)

41) *Paris intra muros* (šlechta), citováno v A. Desjardin, *Les Cahiers de doléances et la justice criminelle*, 1883, s. 477.

a které jde proti principu individuálnosti trestů tím, že trestá celou rodinu; bylo řečeno, že „vězení není trestem. Humanita se bouří proti této hroživé myšlence, že není trestem zbavit občana toho nejcennějšího z jeho statků, uvrhnout jej potupně do sídla zločinu, vyrvat jej ze všeho, co mu bylo drahé, dovést jej snad až ke zkáze a odejmout nejen jemu, ale celé jeho nešťastné rodině všechny prostředky k obživě.“⁴²⁾ A *Cahiers* se při několika příležitostech dožadovaly zrušení těchto internačních ústavů: „Jsme přesvědčeni, že káznice musejí být srovnány se zemí...“⁴³⁾ A dekret z 13. března 1790 nařizoval, aby byli propuštěni na svobodu „všechny osoby držené v zámcích, církevních budovách, káznících, policejních věznicích či v jakýchkoli jiných vězeních na základě královských zatykačů nebo rozkazů činitelů výkonné moci“.

Jak se potom mohlo uvěznění, tak viditelně spjaté s touto nezákonností, jež byla právě v moci panovníka odhalena, v tak krátké době stát jednou z nejobecnějších forem legálního trestání?

*

Nejčastěji podávané vysvětlení uvádí, že se již v průběhu klasické doby formuje jisté množství významných modelů trestního uvěznění. Jejich prestiž, jež byla o to větší, že nejsou časnější pocházely z Anglie a zejména z Ameriky, jako by byla umožnila překonat dvojí překážku, tvořenou sekulárními pravidly práva a despotickým působením uvěznění. Tyto překážky byly velice rychle odstraněny trestními zákazy, o nichž sni-

42) Langres, „Tři řády“, citováno *tamtéž*, s. 483.

43) Briey, „Třetí stav“, citováno *tamtéž*, s. 484. Viz P. Goubert a M. Denis, *Les Français ont la parole*, 1964, s. 203. V oněch *Cahiers* rovněž nalezneme požadavky, aby byly udržovány vazební věznice, které by mohly užívat celé rodiny.

li reformátoři, a tak se uvolnil prostor pro seriózní realitu věznění. Nelze pochybovat o tom, že důležitost těchto modelů byla veliká. Avšak jsou to právě tyto modely, jež, dokonce dříve než předloží řešení, kladou problémy: problém jejich existence a jejich rozptýlení. Jak se mohly vůbec zrodit, a především jak se mohly stát tak obecně přijatelnými? Neboť je snadné ukázat, že ačkoli vykazují určité množství shod s obecnými principy trestní reformy, jsou vzhledem k nim v mnoha bodech naprosto různorodé a leckdy s nimi dokonce neslučitelné.

Nejstarší z těchto modelů, který je obecně považován za bližší či vzdálenější inspiraci ostatních, byl amsterodamský Rasphuis otevřený v roce 1596.⁴⁴⁾ Původně byl určen pro žebráky či mladé zločince. Jeho fungování se řídilo třemi hlavními principy: délka trvání trestu mohla být, přinejmenším v jistých mezích, určována samotnou správou věznice podle chování vězněného (tato volnost mohla být ostatně předpokládána v rozsudku: v roce 1597 byl jeden vězeň odsouzen ke dvanácti letům vězení, jež mohla být zkrácena na osm, ukázeli se jeho chování jako uspokojivé). Práce byla povinná, vykonávala se společně (individuální cela byla totiž využívána pouze jako dodatečný trest; věznění spali po 2 či po 3 v jedné posteli na celách obsahujících 4 až 12 osob); za vykonanou

44) Viz Thorsten Sellin, *Pioneering in Penology*, 1944, který podává vyčerpávající studii o Rasphuisu a Spinhuisu v Amsterodamu. Stranou můžeme ponechat jiný „model“ často citovaný v 18. století. Je to model navrhovaný Mabilionem v jeho *Réflexions sur les prisons des ordres religieux*, vyd. z r. 1845. Zdá se, že toto dílo bylo exhumováno v 19. století v momentě, kdy se katolíkové přeli s protestanty o místo, které zaujímal ve filantropickém hnutí a v určitých administrativních oblastech. Mabilionovo dílo, které patrně zůstalo relativně neznámé a bez většího vlivu, ukazovalo, že „původní myšlenka amerického trestního systému“ byla „zecla klášterní a francouzskou myšlenkou, ať si kdokoli říká cokoli o ženevském či pensylvánském původu“ (L. Faucher).

práci dostávali vězni plat. A konečně, přísný časový rozvrh, systém zákazů a příkazů, neustálý dohled, napomínání, náboženská čtení, celý soubor prostředků pro „vedení k dobru“ a „odvracení od zla“, to vše obklopovalo vězněné den co den. Můžeme tedy brát amsterodamský Rasphuis jako základní tvar. Historicky vzato utváří spojení mezi teorií pedagogické a spirituální transformace jedinců neustálým výcvikem, charakteristickou pro 16. století, a trestními technikami vynalezenými v druhé polovině 18. století. Dal vzniknout třem institucím, které umožnily ustavení základních principů, jež se poté vyvinuly každý svým vlastním směrem.

Káznice v Gandu organizovala trestní práci především podle ekonomických imperativů. Daným důvodem bylo to, že obecnou příčinou většiny zločinů byla lenost. Vyšetřování – nepochybně jedno z prvních vyšetřování vůbec – prováděné mezi odsouzenými jurisdikcí v Alostu v roce 1749 ukázalo, že zločinci nebyli „řemeslníci či pracující (dělníci myslí jediné na práci, která je živí), nýbrž povaleči odkázaní na žebrotu“.⁴⁵⁾ Odtud myšlenka ústavu, který by zajišťoval jistý druh univerzální pedagogiky práce pro ty, kteří se ukázali jako jí odporující. Mělo to čtyři výhody: snížil se počet trestních stíhání, jež byla pro stát nákladná (ve Flandrech tak bylo možné ušetřit více než 100 000 liber); nebylo již nutné navracet zaplacené

45) Vilan XIV, *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs*, 1773, s. 64; tyto paměti, jež jsou spjaty se založením věznice v Gandu, zůstaly v rukopise až do roku 1841. Frekvence trestů vyhoštění ještě zesilovala vztah mezi zločinem a tuláctvím. V roce 1771 země Flander konstatovaly, že „tresty vyhnanství ukládané žebrákům se míjejí účinkem z toho hlediska, že země posílají jedna do druhé subjekty, které považují u sebe doma za nebezpečné. Výsledkem je, že žebrák takto pronásledovaný z místa na místo se nakonec oběsí, ačkoli kdyby měl možnost navykнуть si na práci, nesáhl by opět k této zlé cestě.“ (L. Stoobant, v *Annales de la Société d'histoire de Gand*, 1898, sv. III, s. 228.) Viz též obr. č. 15.

daně vlastníkům lesů, které byly zničeny tuláky; vytvořila se masa nových dělníků, kteří „působením konkurence přispívali ke snížení ceny pracovní síly“; a konečně těm opravdu chudým bylo bez rozdílu umožněno mít prospěch z nezbytné charity.⁴⁶⁾ Tato užitečná pedagogika měla u líného subjektu znovu oživit chuť do práce, znovu jej zařadit do systému zájmů, kde by práce byla výhodnější než lenost, zformovat okolo něj malou ohraničenou a zjednodušenou donucovací společnost, v níž by se jasně vyjevila maxima: kdo chce žít, musí pracovat. Povinnost pracovat, ale také odměna, která vězněnému dovoluje, aby si během věznění i po něm vylepšoval život. „Člověk, který za žádných okolností nenalézá živobytí, se musí zcela oddat touze opatrovat si je prací; ta je mu nabídnuta policií a disciplínou; je v jistém smyslu nucen se jí věnovat; poté jej povzbudí v nadidlo zisku; usměrněn ve svých mravech, navykly pracovat, zaopatřený bez znepokojení nějakým nadbytkem, který si šetří pro dobu odchodu“, dosáhl zručnosti, „jež mu zajistí živobytí bez nebezpečí“.⁴⁷⁾ Tato rekonstrukce *homo oeconomicus* vylučuje užití trestů, které jsou příliš krátké – ty by bránily osvojení si zručnosti a chuti k práci – nebo doživotní, příliš dlouhé – ty by činily celou výchovu zbytečnou. „Doba šesti měsíců je příliš krátká k napravení zločinců a k tomu, aby je uvedla do ducha práce“; naproti tomu „odsouzení na doživotí je zbavuje naděje; jsou lhostejní k nápravě mravů a k duchu práce; zaměstnávají se pouze plány na útek či na vzpouru; a jelikož tedy nejsou odsouzeni ke zbavení života, proč bychom měli usilovat o to učinit jim tento život nesnesitelným“?⁴⁸⁾ Délka trvání trestu má smysl jen ve vztahu k možné nápravě a k ekonomickému využití napravného zločince.

46) Vilan XIV, *Mémoire*, s. 68.

47) *Tamtéž*, s. 107.

48) *Tamtéž*, s. 102–103.

Anglický model připojuje k principu práce jako podmínku nutnou k nápravě ještě izolaci. Schéma tohoto modelu předložil v roce 1775 Hanway, který je ospravedlňoval nejprve negativními důvody: promiskuita ve věznicích poskytovala špatné příklady a bezprostřední možnosti útěku, vydírání nebo spolčení do budoucnosti. Vězení se až příliš podobalo manufaktuře, pokud byli vězni ponecháni, aby pracovali společně. Poté následovaly důvody pozitivní: izolace přináší „hrozný šok“, po kterém se mohl odsouzený, když unikl špatným vlivům, navrátit k sobě samému a znovu odhalit na dně svého vědomí hlas dobra; osamělá práce by se tedy stala daleko spíše cvičením konverze než jen výchovou; nereformoval by se tím jen celý soubor zájmů vlastních *homo oeconomicus*, ale rovněž imperativy morálního subjektu. Cela, tato technika křesťanského mnišství, která přežila pouze v katolických zemích, se stala v této protestantské společnosti nástrojem, jímž lze současně rekonstituovat *homo oeconomicus* a náboženské vědomí. Mezi zločinem a návratem k právu a k ctnosti by vězení mělo ustavovat „prostor mezi dvěma světy“, místo pro individuální transformace, jež by navrátily státu subjekty, které ztratil. Zařízení na modifikování jedinců, které Hanway nazývá „nápravné“.⁴⁹⁾ To jsou obecné principy, které Howard a Blackstone uvedli v činnost v roce 1779, když nezávislost Spojených států zabránila deportacím a připravoval se zákon pozměňující systém trestů. Uvěznění za účelem transformace duše a chování vstoupilo do systému občanských zákonů. Preambule zákona sepsaná Blackstonem a Howardem popisuje individuální uvěznění v jeho trojí funkci odstrašujícího příkladu, nástroje konverze a podmínky pro vyučení se: podrobení „izolovanému uvěznění, pravidelné práci a vlivu náboženské výchovy“ by někteří zločinci mohli

49) J. Hanway, *The Defects of Police*, 1775.

„nejen vzbuzovat zděšení u těch, kteří by měli sklon je napodobovat, nýbrž ještě i sami sebe napravovat a získávat návyk k práci“.⁵⁰⁾ Odtud rozhodnutí zkonstruovat dvě vězeňské soustavy, jednu pro muže, druhou pro ženy, kde by byli izolováni vězni nuceni vykonávat „ty nejotročtější práce, nejlépe slučitelné s nevzdělaností, nedbalostí a svéhlavostí zločinců“: pochodovat v kole a pohánět tím stroj, obsluhovat rumpál, leštit mramor, zpracovávat konopí, drtit kampeškové dřevo, cupovat hadry, plést šňůry a lepit pytlíky. Ve skutečnosti bylo postaveno jen jedno vězeňské zařízení v Gloucestru, a to jen částečně odpovídalo původnímu schématu: naprosté uzavření pro nejnebezpečnější zločince, pro ostatní ve dne společná práce a v noci separace.

Nakonec zůstává model z Philadelphie. Je nepochybně nejslavnější, protože se objevil ve spojitosti s politickými inovacemi amerického systému a také proto, že nebyl tak jako ostatní odsouzen k okamžitému nezdaru a zapomnění; byl neustále přezkoumáván a transformován až do velkých debat o vězeňské reformě v třicátých letech 19. století. Vězení Walnut Street, otevřené v roce 1790 na přímý popud z prostředí kvakerů, v mnoha ohledech přejímalo model Gandu a Gloucestru.⁵¹⁾ Byla tu povinná práce v dílnách, věznění byli trvale něčím zaměstnáváni, vězení bylo financováno touto prací, avšak vězňové byli rovněž odměňováni individuálně, aby bylo zajištěno jejich morální a materiální znovuzapojení se do striktního světa ekonomie; věznění byli tedy „konstantně zaměstnáváni produktivní prací, již zajišťovali

50) Preambule zákona z roku 1779, citováno v N. H. Julius, *Leçons sur les prisons*, fr. překlad, 1831, sv. I, s. 299.

51) Kvakeri jistě také znali Rasphuis a Spinhuis v Amsterdamu. Viz T. Sellin, *Pioneering in Penology*, 1944, s. 109–110. V každém případě byla věznice na Walnut Street pokračováním Almhouse, otevřené v roce 1767, a trestní legislativy, kterou kvakeri přijali navzdory anglickým úřadům.

pokrytí nákladů věznice, díky které nebyli ponecháni v nečinnosti a kterou si rovněž opatřili jisté prostředky pro dobu, kdy budou propuštěni ze svého uvěznění“.⁵²⁾ Život je tedy naprosto přesně rozčleněn podle časového rozvrhu a je pod nepřetržitým dohledem; každý okamžik dne dostává své určení a nese s sebou své povinnosti a své zákazy: „Všichni vězni vstávají za rozbřesku, a to tak, že poté, co ustelou své postele, očistí se a umyjí a vykonají další potřeby, začínají obecně svou práci za východu slunce. Od této chvíle nesmí nikdo z nich odejít do pokojů nebo jiných místností, jež by nebyly součástí dílen a míst určených jim k práci... Na sklonku dne zazní zvon, který je upozorní, že mají zanechat práce... Je jim ponechána půlhodina na přípravu lůžek, po jejímž uplynutí již není dovoleno mluvit nahlas či působit sebemenší hluk.“⁵³⁾ Tak jako v Gloucestru nebylo uvěznění na samotce všeobecné; bylo určeno jen některým vězňům, těm, kteří by byli dříve odsouzeni k trestu smrti, a těm, kteří si v rámci věznice vysloužili mimořádný trest: „tam, bez zaměstnání, bez čehokoli, co by jej zabavilo, v nejistotě očekávání okamžiku, kdy bude vysvobozen“, tráví vězeň „dlouhé úzkostné hodiny, ponechán v myšlenkách o sobě, jež jsou přítomny v mysli každého viníka“.⁵⁴⁾ Navíc se tak jako v Gandu mohla doba trvání uvěznění měnit podle chování vězněného: vězeňští inspektoři mohli po ověření spisů dosáhnout – a to bez velkých obtíží až do dvacátých let 19. století – udělení milosti pro vězně, kteří vykazovali dobré chování.

Mimoto vykazovala věznice Walnut Street určitý počet charakteristických rysů, které pro ni byly specifické nebo kte-

ré přinejmenším rozvinuly to, co bylo jen potenciálně přítomno i v ostatních modelech. Zaprvé princip neveřejnosti trestu. Ačkoli rozsudek a jeho odůvodnění musejí být známy všem, vykonání trestu musí být naopak uchováno v tajnosti; veřejnost zde nesmí intervenovat ani jako svědek, ani jako ručitel trestu; jistota, že za oněmi zdmi vykonává vězněný svůj trest, musí stačit k tomu, aby stanovovala příklad: již žádná pouliční představení, jimž dal prostor zákon z roku 1786, který ukládal některým odsouzeným veřejné práce, jež měly být vykonávány ve městech a podél silnic.⁵⁵⁾ Trest a náprava, kterou má přinést, jsou procesy, jež se odehrávají mezi vězňem a těmi, kteří na něj dohlížejí. Procesy, které usilují o celkovou přeměnu jedince – jeho těla a jeho návyků ke každodenní práci, k níž je nucen, jeho ducha a jeho vůle skrze duchovní péči, jejímž je předmětem: „Bible a další knihy náboženské praxe jsou k dispozici; kněží různých vyznání, jež lze ve městě a na předměstích nalézt, zajišťují bohoslužbu jedenkrát týdně a kterákoli jiná mravně příkladná osoba má kdykoli umožněn přístup k vězněným.“⁵⁶⁾ Ale i sama správa vězení má svou roli při provádění této transformace. Samota a sebezpytování nedostačují; o nic více nedostačují ani čistě náboženská kázání. Práce s duší vězněného musí být vykonávána tak často, jak je to jen možné. Vězení, jeho administrativní aparát bude současně i strojem na přeměnu mys-

52) G. de La Rochefoucauld-Liancourt, *Des prisons de Philadelphie*, 1796, s. 9.

53) J. Turnbull, *Visite à la prison de Philadelphie*, fr. překlad, 1797, s. 15–16.

54) C. Lownes v N. K. Teeters, *The Cradle of Penitentiary*, 1935, s. 49.

55) O bouřích vyprovokovaných tímto zákonem viz B. Rush, *An Enquiry into the Effects of Public Punishments upon Criminals and upon Society*, 1787, s. 5–9, a R. Vaux, *Notices*, 1826, s. 45. Je třeba poznamenat, že ve zprávě J.-L. Siegela, která byla inspirována Rasphuisem v Amsterdamu, bylo předesláno, aby tresty nebyly vyhlášovány veřejně, aby byli vězni přiváděni do věznice v noci, aby dozorcí byli pod přísahou zavázáni neprozradit jejich totožnost a aby byly zakázány veškeré návštěvy (T. Sellin, *Pioneering in Penology*, 1944, s. 27–28).

56) První zpráva inspektorů z Walnut Street, citováno v N. K. Teeters, *The Cradle of Penitentiary*, 1935, s. 53–54.

li. Při vstupu vězně do vězení jsou mu předčítána nařízení; „současné se inspektoři snaží posílit v něm morální závazky, které ještě má; znovu mu zpřítomňují přestupek, který spáchal, viděný z jejich hlediska, zlo, které z toho následně vyplývá pro společnost, jež jej chrání, a nutnost poskytnout jí náhradu svým příkladem a svým polepšením. Poté jej vyzvou, aby vykonával svoje povinnosti s radostí, aby se choval mírně, slibující mu či nechávající jej doufat, že bude-li se dobře chovat, mohl by před vypršením doby trvání trestu dosáhnout propuštění na svobodu... Čas od času plní inspektoři svou povinnost pohovořit si se zločinci jednotlivě, vykonávajíce tak svou službu jako lidé a jako členové společnosti.“⁵⁷⁾

Avšak bezpochyby nejdůležitější věcí bylo, že tato kontrola a tato přeměna chování se pojily – jak pokud jde o podmínky, tak pokud jde o důsledky – s formováním vědění o jedincích. Současně s odsouzeným obdržela správa věznice Walnut Street zprávu o jeho zločinu, o okolnostech, za nichž byl spáchán, resumé z výslechu obviněného, poznámky týkající se jeho chování před odsouzením a po něm. To byly právě ty nepostradatelné prvky, mělo-li se „určit, jaká bude péče nutná k tomu, aby byly odstraněny jeho staré návyky“.⁵⁸⁾ A v průběhu celého období uvěznění bude pozorován; bude zaznamenáváno jeho chování den po dni a inspektoři – dvanáct městských hodnostářů jmenovaných v roce 1795 –, kteří navštěvují věznici po dvou každý týden, budou informováni o všem, co se zde děje, seznámeni s chováním každého jed-

57) J. Turnbull, *Visite à la prison de Philadelphie*, fr. překlad, 1797, s. 27.

58) B. Rush, který byl jedním z inspektorů, poznamenává po jedné návštěvě Walnut Street: „Morální péče: kázání, čtení dobrých knih, uklízení pokojů a péče o čistotu šatů, umývání; nezvyšovat hlas, málo vína, také co nejméně tabáku, omezit obscénní či profánní konverzace. Nepřetržitá práce; pečovat o zahradu; je to krása: 1200 hlávek zelí.“ Citováno z N. K. Teeters, *The Cradle of Penitentiary*, 1935, s. 50.

notlivého vězně a budou rozhodovat o tom, který z nich si zaslouží omilostnění. Toto poznání jednotlivců, neustále prohlubované, je umožňuje rozdělit nikoli v závislosti na jejich zločinech, nýbrž podle dispozic, které musejí prokázat. Vězení se stává jistým druhem nepřetržitého pozorování, které dovoluje distribuovat proměnné neřesti či slabosti. Od roku 1797 byli vězňové rozděleni do čtyř tříd: první byla určena těm, kteří byli výslovně odsouzeni k uvěznění o samotě nebo kteří spáchali závažná provinění ve vězení; druhá byla určena těm, kteří „jsou dobře známi jako staří delikventi... nebo jejichž zvrácená morálka, nebezpečná povaha, neodpovídající dispozice nebo chování narušující pořádek“ se projeví v průběhu doby, kdy byli uvězněni; další byla určena těm, „u nichž povaha a okolnosti před odsouzením a po odsouzení umožňují věřit, že se nejedná o navykklé delikventy“. Nakonec tu existovala speciální sekce, zkušební třída pro ty, jejichž povaha není ještě známa, nebo ty, kteří ačkoli jsou již dostatečně známi, se nehodí pro zařazení ani do jedné z předcházejících kategorií.⁵⁹⁾ Organizuje se zde celek individualizujícího vědění, které si za svou referenční oblast bere ani ne tak spáchaný zločin (přinejmenším v jeho izolovanosti), nýbrž možnost nebezpečí, která v sobě jedinec skrývá a která se manifestují v jeho každodenně pozorovaném chování. Zde funguje vězení jako aparát vědění.

*

Mezi tímto aparátem trestání, který předpokládá vlámský, anglický a americký model – mezi těmito „reformatorii“ a vším tím trestáním, jak si je představovali reformátoři, lze stanovit body konvergence a rozdílnosti.

59) „Minutes of the Board“, 16. června 1797, citováno v N. K. Teeters, *tamtéž*, s. 59.

Nejprve body konvergence. Na prvním místě je tu obrat temporality trestání. „Reformatoria“ se vydávala za zařízení, jejichž funkcí je rovněž nikoli vyhladit zločin, ale zabránit jeho opakování. Jsou to dispozitivы obrácené k budoucnosti a zařízené tak, aby zablokovaly opakování přečinů. „Předmětem trestů není odpykání zločinu; jeho určení je třeba ponechat na nejvyšší bytosti; avšak účelem je zde prevence činů téhož druhu.“⁶⁰⁾ A v Pensylvánii prohlašoval Buxton, že Montesquieuovy a Beccariovy principy musejí mít nyní „sílu axiomů“, že „prevence zločinu je jediným cílem trestání“.⁶¹⁾ Netrestá se tedy proto, aby byl zahlazen zločin, nýbrž aby byl transformován (skutečný či potenciální) viník; trestání s sebou musí nést určitou nápravnou techniku. Také Rush je zde velice blízko reformistickým právníkům – není-li to, co užívá, ovšem pouze metafora –, když říká: byly vyvinuty stroje, které usnadňují práci; jak musí být nadto pochválen ten, kdo vynalezl „nejrychlejší a nejúčinnější metody jak obrátit k ctnosti a k dobrotě tu nejzkaženější část lidského pokolení a vymýtit jeden díl neřesti, která na světě existuje“.⁶²⁾ A konečně anglosaské modely, jako projekty zákonodárců a teoretiků, se dovolávají procedur pro singularizaci trestu: ve svém trvání, v povaze, ve své intenzitě, ve způsobu, jímž se odvíjí, musí být trest přizpůsoben individuálnímu charakteru a to-

60) W. Blackstone, *Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre*, fr. překlad, 1776, s. 19.

61) W. Bradford, *An inquiry how far the punishment for death is necessary in Pennsylvania*, 1793, s. 3.

62) B. Rush, *An Enquiry into the Effects of Public Punishments upon Criminals and upon Society*, 1787, s. 14. Tato idea aparátu na transformování se nalézá už u Hanwaye v jeho projektu jakéhosi „reformatoria“: „Představy nemocnice a ústavu pro zločince jsou neslučitelné; avšak pokusme se vytvořit z vězení autentické a účinné reformatorium (reformatory) namísto toho, aby bylo jako jiná vězení jen školou neřesti.“ (*The Defects of Police*, 1775, s. 52.)

mu, co s sebou nese jako nebezpečí pro ostatní. Systém trestů musí být otevřen individuálním proměnným. V jejich obecném schématu nejsou modely více či méně odvozené od amsterodamského Rasphuisu v rozporu s tím, co navrhovali reformátoři. Na první pohled bychom si dokonce mohli myslet, že jsou jen jejich rozvinutím – nebo náčrtem – na rovině konkrétních institucí.

A přece se objevují dostatečně zřetelné rozdíly, pokud jde o definování technik této individualizující nápravy. Diference lze nalézt v proceduře přístupu k jedinci, ve způsobu, jímž se jej trestající moc zmocňuje, v nástrojích, které uvádí v činnost při jeho přeměně; jde tu tedy o technologii trestání, nikoli o jeho teoretické založení; o vztahy, které tato procedura ustavuje s tělem a s duší, a nikoli o způsob, jímž vstupuje do právního systému.

Tolik tedy metoda reformátorů. Kde však leží přesně onen bod, v němž se aplikuje trest, místo, kde působí na jednotlivce? Tím jsou reprezentace: reprezentace jeho zájmů, reprezentace jeho výhod, jeho nevýhod, jeho radostí a jeho nepříjemností; a jestliže se trestání zmocňuje těla a užívá přítomné techniky, které si v ničem nezadají s technikami mučení, je to potud, pokud chápe tělo – z hlediska odsouzeného i z hlediska přihlízejícího – jako objekt reprezentace. Jakým nástrojem lze působit na reprezentace? Jinými reprezentacemi či ještě lépe sdružením idejí (zločin – trest, vysněné výhody ze zločinu – nevýhody pocíťované při trestu). Tyto páry nemohou fungovat jinak než v živlu veřejnosti: scény trestání, které je ustavují nebo které je posilují v očích všech, diskurz, který je nechává cirkulovat a který v každém okamžiku znovu zhodnocuje hru znaků. Rolí zločince při trestání je zavést, oproti zákoníku a zločinům, skutečnou přítomnost označovaného – to znamená takového trestu, který podle znění zákoníku musí být nevyhnutelně spojen s přestupkem. Produkovat nadbytečně a evidentně toto označované, oživovat tak

označující systém zákoníku, nechat pracovat ideu zločinu jako znak trestání, to je mince, kterou splácí pachatel svůj dluh společnosti. Individuální náprava tedy musí zajistit proces re kvalifikace jedince jako subjektu práva, prostřednictvím posílení systémů znaků a reprezentací, které uvádějí do oběhu.

Aparát nápravného trestání pracuje zcela jinak. Momentem aplikace trestu není reprezentace, je to tělo, čas, jsou to každodenní gesta a činy; také duše, avšak jen v té míře, v jaké je sídlem návyků. Tělo a duše jako principy chování formují prvek, který je nyní předkládán k trestní intervenci. Spíš než v umění reprezentace spočívá tato trestní intervence v kontrolované manipulaci s jedincem: „na každý zločin existuje lék ve fyzickém a morálním vlivu“; je proto třeba, aby bylo možné stanovit tresty, „znát princip vjemů a sympatií, které produkuje nervový systém“.⁶³⁾ Pokud jde o užité nástroje, nejde již o hru reprezentací, které jsou posilovány a které se nechávají kolovat, nýbrž o formy donucení, aplikované a opakovaná schémata nátlaku. Jde o cvičení, nikoli o znaky: hodinový denní řád, rozvrh času, povinné pohyby, pravidelné aktivity, meditace o samotě, společná práce, ticho, píle, respekt, dobré návyky. Konečně to, co zde má být technikou nápravy znovu ustaveno, není ani tak onen subjekt práva, který je zachycen v základních zájmech společenské smlouvy; je to poslušný subjekt, jedinec podrobený návykům, pravidlům, pořádkům, autoritě, které jsou neustále okolo něho a na něm praktikovány a které on musí automaticky nechat na sebe působit. Jsou zde tedy dva naprosto odlišné způsoby, jak se reaguje na přečin: rekonstituováním právního subjektu společenské smlouvy – nebo formováním poslušného subjektu podřízeného obecné a současně pečlivě formě něčí moci.

63) B. Rush, *An Enquiry into the Effects of Public Punishments upon Criminals and upon Society*, 1787, s. 13.

To vše by tvořilo ovšem pouze jistou spekulativní diferencí – protože celkově jde v obou případech o formování podřízených individuí –, kdyby s sebou trestání „donucením“ nepřinášelo určité zásadní konsekvence. Vycvik chování skrze úplný časový rozvrh, přijetí návyků, tělesná donucování, která implikují mezi těmi, kdo jsou trestáni, a těmi, kdo je trestají, vznik naprosto specifického vztahu. Tento vztah nejenže činí dimenzi představení jednoduše zbytečnou: přímo ji vylučuje.⁶⁴⁾ Trestající činitel musí vykonávat totální moc, do které nesmí nikdo třetí zasahovat; napravovaný jedinec musí být zcela obklopen mocí, která na něj působí. Existuje tu imperativ utajení, a tedy také přinejmenším relativní autonomie této trestní techniky: bude mít svůj vlastní způsob fungování, svá pravidla, své techniky, své vědění; bude stanovovat svoje normy, rozhodovat o svých výsledcích: je tu nespojitost, či v každém případě specifičnost ve vztahu k soudní moci, která vyhláší vinu a stanovuje obecné hranice trestání. Avšak tyto dva důsledky – utajení a autonomie při vykonávání moci trestat – jsou nepřijatelné pro teorii i pro politiku trestání, jež si kladou dva cíle: zapojit všechny občany do potrestání společenského nepřítel; učinit vykonávání moci trestat zcela odpovídající a transparentní vzhledem k zákonům, jež je veřejně vymezují. Tresty, které jsou utajené a které nejsou definovány v trestním zákoníku, vykonává trestající moc ve stínu podle kritérií a pomocí nástrojů, jež unikají kontrole – což vše dostačuje k tomu, aby se tím kompromitovala celá strategie reformy. Po vynesení rozsudku se zde konstituovala moc, která vyvolává reminiscence na moc praktikovanou starým systémem. Moc, která tresty vykonává, hrozí, že

64) Viz kritiky, jež Rush adresoval trestním podívaným, jmenovitě těm, které si představoval Dufriche de Valazé, v *An Enquiry into the Effects of Public Punishments upon Criminals and upon Society*, 1787, s. 5–9.

bude stejně arbitrérní, stejně despotická jako ta, která o nich dříve rozhodovala.

Divergence je zhruba taková: město trestání, nebo donucovací instituce? Na jedné straně fungování trestní moci, rozmístěné po celém společenském prostoru; přítomné všude jako scéna, představení, znak, diskurz; čitelné jako otevřená kniha; vykonávající nepřetržitě rekodifikaci ducha občanů; zajišťující potlačení zločinu překážkami umístěnými před ideu zločinu; působící neviditelně a bez přímého užítku „na jemná vlákna mozku“, jak řekl Servan. Moc trestat, která by probíhala skrze celou společenskou síť a působila v každém jejím bodě a která by nakonec nebyla pocíťována jako moc jedněch nad druhými, nýbrž jako bezprostřední reakce všech ve vztahu k jednotlivci. Na druhé straně celistvé fungování moci trestat: detailní převzetí starostlivosti o tělo a o čas odsouzeného, začlenění jeho gest, jeho chování do systému autority a vědění; sladěná ortopedagogika, jež se aplikuje na provinilé, aby byli individuálně převychováni; autonomní správa této moci, která se izoluje jak od celku společnosti, tak od soudní moci ve vlastním smyslu. Při objevení se vězení se projevuje institucionalizace moci trestat, či přesněji otázka: Bude moc trestat (spolu se strategickým cílem, který je dán na konci 18. století omezením lidových nezákonností) lépe zajištěna, když se skryje pod obecnou společenskou funkci v „městě trestání“, nebo když ji pohltnou donucovací instituce na uzavřeném místě „reformatoria“?

V každém případě lze říci, že na konci 18. století jsme postavili před tři způsoby organizování moci trestat. První je ten, který stále ještě funguje a který se opírá o staré monarchické právo. Druhé dva se hlásí k preventivní, utilitární, nápravné koncepci práva trestat, jež náleží ke společnosti jako celku, velmi se však odlišují jeden od druhého na rovině dispozitivů, kterým dávají vyniknout. Velice schematicky můžeme říci, že v monarchickém právu je trestání ceremonií vládařské suverenity; využívá rituálních znamení odplaty, která

aplikuje na tělo odsouzeného; před očima diváků rozehrává účinek hrůzy o to intenzivnější, protože nespojitý, nepravidelný a vždy nad svými vlastními zákony, z přítomnosti panovníka a jeho moci. V projektu reformistických právníků je trestání jednou z procedur pro rekvalifikaci jedinců jako subjektů práva; trestání již neuznává znamení, ale znaků, kódovaných souborů reprezentací, jimž má scéna trestání zajistit co nejrychlejší oběh a co možná nejobecnější přijetí. Konečně v projektu vězeňské instituce, jak se posléze vyvinul, je trestání technikou donucování jedinců; uvádí v činnost procedury výcviku těla – nikoli znaky – pomocí stop, které zanechává, ve formě návyků, v jeho chování; předpokládá ustavení specifické moci pro spravování trestu. Je tu tedy panovník a jeho moc, společenské těleso, administrativní aparát. Znamení, znak, stopa. Ceremonie, reprezentace, výcvik. Poražený nepřítel, právní subjekt v procesu rekvalifikace, jednotlivec podrobený bezprostřednímu donucení. Mučené tělo, duše manipulovaná reprezentacemi, tělo podrobené výcviku: máme tu tři řady prvků, které charakterizují tři dispozitiviv stojící proti sobě v druhé polovině 18. století. Nelze je redukovat ani na teorie práva (ačkoli se s nimi překrývají), ani je ztotožňovat s aparáty či institucemi (ačkoli se o ně opírají), ani je odvozovat z morálních rozhodnutí (ačkoli v nich nacházejí své ospravedlnění). Jsou to modalities, podle nichž se vykonává moc trestat. Jsou to tři technologie moci.

— Otázka tedy nyní zní: jak se stalo, že byl nakonec přijat třetí model? Jak to, že tento donucovací, tělesný, samotářský, utajený model moci trestat nahradil model reprezentativní, scénický, označující, veřejný, kolektivní? Proč fyzické provádění trestání (které však není veřejným mučením) spolu s vězením, jež je jeho institucionální oporou, nahradilo společenskou hru znaků trestání a upovídáný festival, který ji uváděl do oběhu?